

ЦРНОГОРСКО
ЋИРИЛСКО
ШТАМПАРСТВО
XV И XVI ВИЈЕКА
MONTENEGRIN
CYRILLIC PRINTING
IN THE XV AND
XVI CENTURIES

Црнојевића
штампарија

Штампарија
Божидара Вуковића Подгоричанина

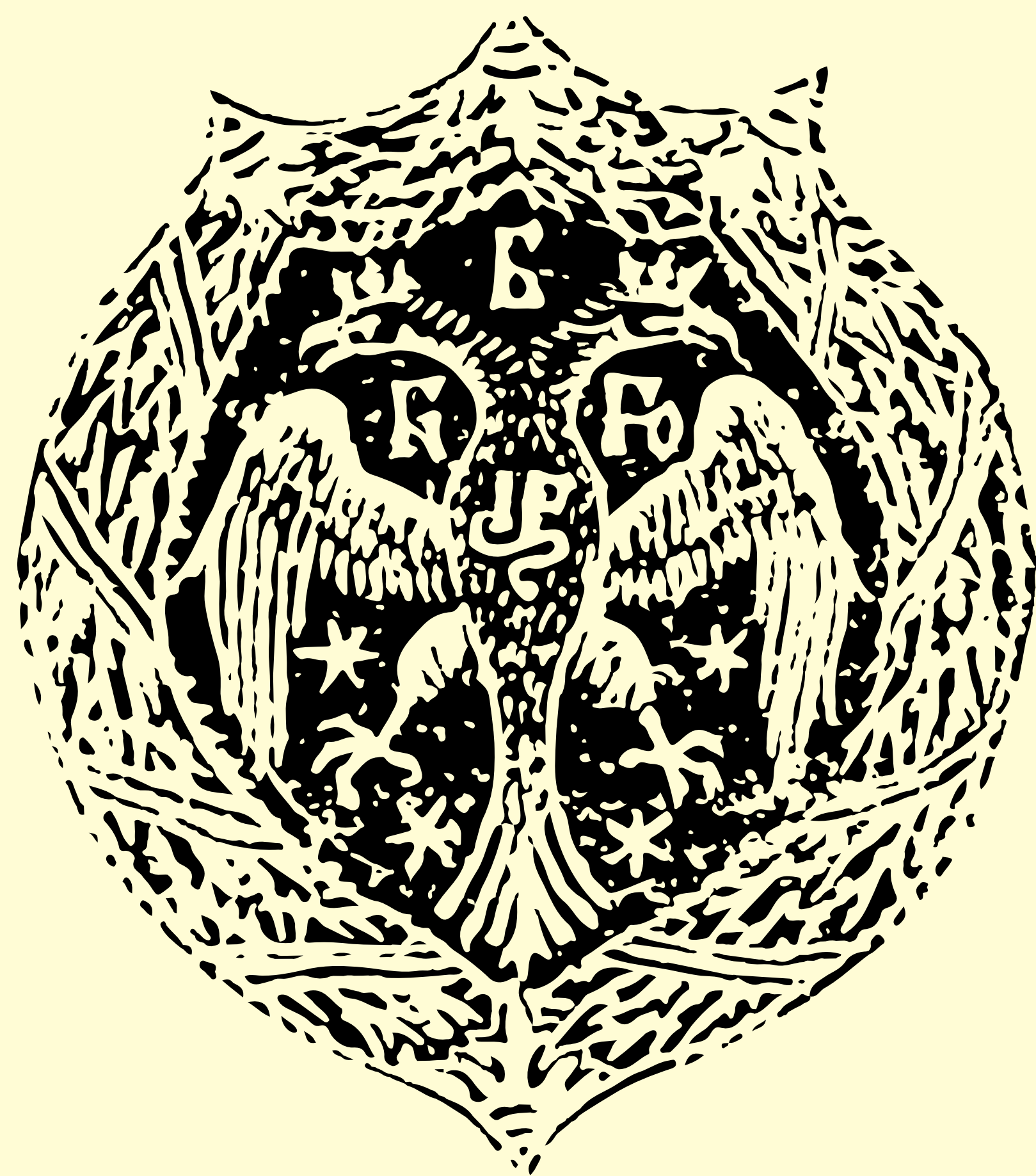
The Crnojević
Printing House

The Printing House
of Božidar Vuković Podgoričanin

Захваљујемо Националној библиотеци „Свети Ћирило и Методије“ – Софија (Република Бугарска), Научном архиву Бугарске академије наука – Софија (Република Бугарска), Националној и универзитетској библиотеци „Св. Климент Охридски“ – Скопље (Република Сјеверна Македонија) што су нам омогућили истраживање и прикупљење материјала за ову изложбу из њихових фондова.

We would like to thank the National Library “St. St. Cyril and Methodius” – Sofia (Republic of Bulgaria), the Scientific Archive of the Bulgarian Academy of Sciences – Sofia (Republic of Bulgaria), the National and University Library “St. Clement of Ohrid” – Skopje (Republic of North Macedonia) for allowing us to conduct the research and collect material for this exposition from their funds.

Грб династије Црнојевић · XV вијек
The coat of arms of the Crnojević dynasty · XV century

Грб Божидара Вуковића Подгоричанина · XVI вијек
The coat of arms of Božidar Vuković Podgoričanin · XVI century

Почеци црногорске писмености

The Beginnings of Literacy in Montenegro

- ОЛОВНИ ПЕЧАТ АРХОНТРА ПЕТРА
- (цртеж из Г. Шлумбержеове збирке)
- IX вијек
- LEAD STAMP OF ARCHON PETAR
- (drawing from G. Schlumberger collections)
- IX century

Писменост као значајан сегмент културе и образовања очитује се преко писаних споменика, археолошких и лингвистичких факата, али и сакралних објеката, као најпостојанијег свједока времена у којима су настајали.

Те културне вриједности најприје су представљене преко старих натписа у свим облицима латинске мајускуле и минускуле, грчкога писма, а касније и ћирилице, који се налазе на цијелој простору Црне Горе.

Писменост код нас у правом смислу ипак започиње примањем хришћанства у IX вијеку, кад се модификацијом грчкога писма ства-рају словенска писма – глагољица и ћирилица.

Словенски језик и књижевност толико су узели маха у Дукљи након њезина осамостаљивања од Византије да их никакав отпор није мо-гао сузбити.

Црногорска писменост и књижевност засноване су у басену Скадарскога језера, иако су Приморје, долине Лима, Пиве и Таре томе дали значајан допринос.

Манастири постају преписивачки центри – скрипторији и својевр-не радионице за опремање књига.

У скрипторијама Зете настале су бројне рукописне књиге од посебнога значаја за развој писмености у Црној Гори и црногорској култури уопште. Из старијега су раздобља *Љеџојис ѿоја Дукљанина*, *Мирослављево јеванђеље*, *Вуканово јеванђеље* и *Иловичка крмчија*. У XIV и XV вијеку настаје право богатство црногорских рукописних књига: *Дивошево јеванђеље*, *Пролог Сјарчеве Горице*, *Четворојеванђеље Сјарчеве Горице*, *Горички зборник*, *Синџајма Мајије Власјара*, *Койорињски љеџојис*, *Врањинско четворојеванђеље*...

Скрипторији су постали темељ појаве црногорских штампарија по-чев од Андрије Палташића, Црнојевића, Божидача Вуковића...

Literacy as a significant segment of culture and education is manifested through written monuments, archaeological and linguistic facts, as well as sacral objects as the long lasting witness of the times when they were created.

These cultural values were first represented through old inscriptions in all forms of Latin majuscule and minuscule, Greek script, and later also Cyrillic script, that can be found throughout the whole territory of Montenegro.

In our country, spreading of literacy in its full sense began with the acceptance of Christianity in the 9th century when the Slavic alphabets, the Glagolitic script and the Cyrillic script were cretaed through modification of the Greek alphabet.

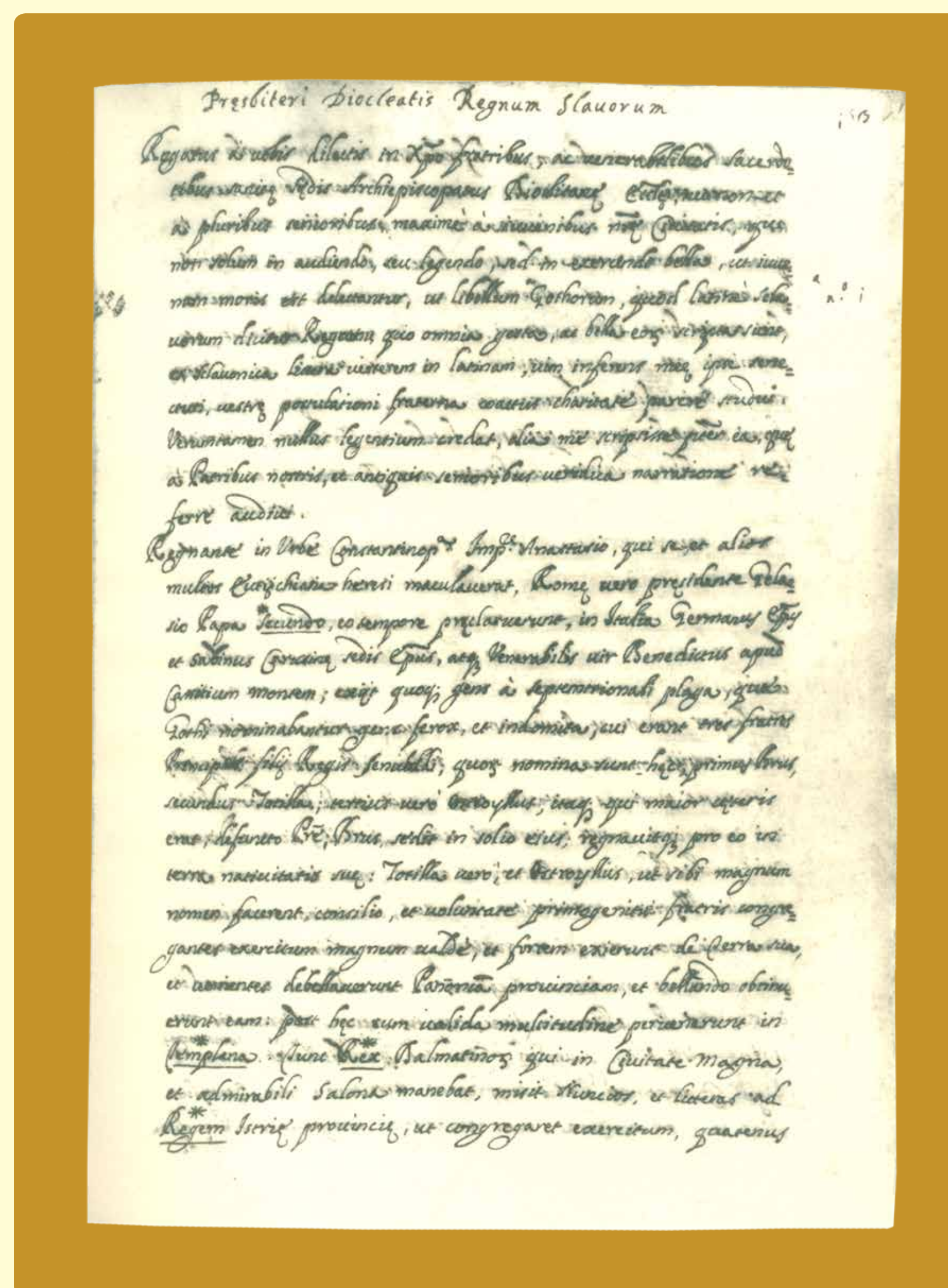
The Slavic language and literature were so advanced in Duklja after becoming independent from Byzantium, that no resistance could supress them.

Montenegrin literacy and literature were established in the basin of the Skadar Lake, although the Littoral, valleys of rivers Lim, Piva and Tara were also the areas that gave great contribution.

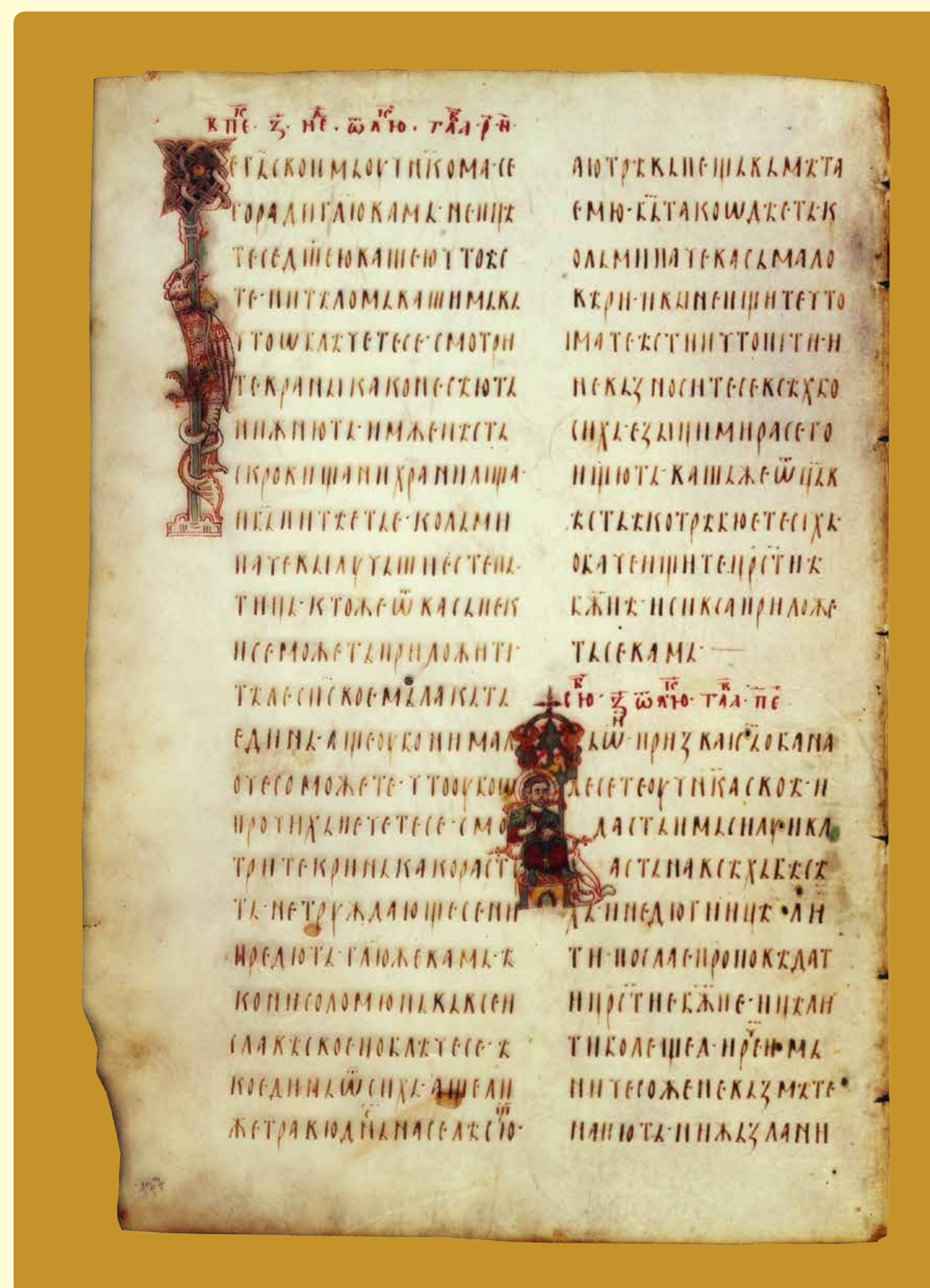
Monasteries became transcription centres – scriptoriums and special workshops for making books.

The scriptoriums of Zeta produced numerous manuscript books of special significance for the development of literacy in Montenegro and the Montenegrin culture in general. From the earlier period we have *The Chronicle of the Priest of Dioclea*, *The Gospel of Miroslav*, *The Gospel of Vukan* and *The Ilovica Manuscript*. In the 14th and 15th centuries the scriptoriums produced an abundance of valuable Montenegrin manuscript books: *The Gospel of Divoš*, *The Prologue of Starčeva Gorica*, *The Four Gospels of Starčeva Gorica*, *The Almanac of Gorica*, *The Syntagma of Matija Vlastar*, *The Chronicle of Koporinj*, *The Four Gospels of Vranjina*, etc.

Scriptoriums set the foundations for the occurrence of the first Montenegrin printing houses established by Andrija Paltašić, the Crnojević family, Božidar Vuković Podgoričanin and others.

- ЉЕТОПИС ПОПА ДУКЉАНИНА
- Praeibiteri Diocletis regnum Slavorum
- XII вијек
- THE CHRONICLE OF THE PRIEST OF DIOCLEA
- Praeibiteri Diocletis regnum Slavorum
- XII century

- МИРОСЛАВЉЕВО ЈЕВАНЂЕЉЕ
- Фојошійско издание.
- В. Тойаловић, Д. Мрђеновић, Б. Бркић,
- Службени листи СРЈ, Београд, 1998.
- THE GOSPEL OF MIROSLAV
- Phototype edition.
- В. Topalović, D. Mrdenović, B. Brkić,
- Official Gazette of FRY, Belgrade, 1998

Црнојевића штампарија 1493–1496

The Crnojević Printing House 1493–1496

• СПОМЕН БИСТА ЂУРЂА ЦРНОЈЕВИЋА
• рад академској вајара Стевана Лукејића
• (Национална библиотека Црне Горе
• „Ђурђе Црнојевић“, Цетиње)
• **MEMORIAL BUST ĐURĐE CRNOJEVIĆ**
• the work of the academic sculptor Stevan Luketić
• (National Library of Montenegro
• “Đurđe Crnojević”, Cetinje)

Црнојевићи су трећа црногорска династија, након Војислављевића и Балшића.

ЂУРЂЕ ЦРНОЈЕВИЋ (око 1460–1503), син Ивана Црнојевића, владао Црном Гором од 1490. до 1496. године. Оснивач је прве црногорске штампарије. У својој политици ослањао се на Млетке. Повезао се с француским краљем Карлом XVIII у настојању да покрене крсташки рат против Османлија.

Заслугом црногорског владара Ђурђа Црнојевића засновано је и утемељено ћирилско штампарство у Црној Гори крајем XV вијека. Он је у Венецији 1492. године набавио штампарију која је почела с радом 1493. године на Ободу и Цетињу.

Прва црногорска штампана књига је била *Окѡих ѡрвоѡласник*, инкунабула која је угледала свијет 4. јануара 1494. године.

The Crnojević family were the third Montenegrin ruling dynasty that came after the Vojislavljević and Balšić dynasties.

ĐURĐE CRNOJEVIĆ (around 1460–1503), son of Ivan Crnojević, ruled Montenegro between 1490 and 1496. He was the founder of the first Montenegrin printing house, the Crnojević printing house. In his politics he relied on the Venetians. He made connections with Charles VIII, King of France in an attempt to start a crusade against the Ottomans.

Owing to the efforts of the Montenegrin ruler Đurđe Crnojević, the foundations of the Cyrillic printing were set in Montenegro at the end of the 15th century. In Venice, in 1492 he bought a printing press which started working in 1493 in Obod, Cetinje.

The first printed Montenegrin book was *Octoechos of the First Tone*, incunabula that came to light on 4 January in 1494.

ИНКУНАБУЛЕ (од лат. *Incunabula* – колијевка, најраније дјетињство) јесу првоштампане књиге, које се односе на најстарији период израде књига, штампаних од проналаска штампе до 1500. године.

INCUNABULA (from Latin *incunabula* – ‘cradle, earliest childhood’) are the first printed books, related to the earliest period of book printing after the invention of the printing until 1500.

Ђурђе Црнојевић у предговору *Окѡиху*: „Видјевши ја, у Христа Бога благовјерни и Богом штићени војвода Зете господин Ђурђе Црнојевић, опадање светих књига због грабежи и раздирања од агарјанског порода, потрудих се подстакнут Светим духом, и саставих форме на којима за једно љето осам људи свршише Окѡих од четири гласа“.

Đurđe Crnojević in prologue of *Octoechos of the First Tone*: “Having witnessed the devastation of the holy books caused by pillage and disruptions of the children of pagans, I servant of our Lord Christ and blessed by God duke of Zeta, Đurđe Crnojević, moved by the Holy Spirit, have tried and put together forms on which in one summer eight people completed *Octoechos of the First Tone*“.

У словенском свијету на старословенскоме језику штампане су прве књиге у Кракову 1490–91. године, а након тога у Црној Гори. Штампарија Ђурђа Црнојевића, владара Зете, била је прва државна штампарија у Европи.

In the Slavic world, the first books in Old Slavonic were printed in Krakow in 1490–91, and after that in Montenegro. The printing house of Đurđe Crnojević, the ruler of Zeta, was the Montenegrin national printing house and the first one of that kind in Europe.

Октоих првогласник (1494) Ochoechos of the First Tone (1494)

НАУЛО СЪВЪ СЪ ГЛА

СНѢКОУ • ТВОРЕНІЕ ПРЕПОДОБНАГО ѿЦА НАШЕГО ІѦАНА ДАМАСКУНА • ВЪ СОУБОТУ ВЕЧЕРЬ НА МАЛТИ КЕЧЕРНН • НАГН ВЪЗВАХЪ ЧТХРН ГЛАСЬ • А

В ЕУЕРНѢ НАШЕ МАТЪВЫ • ПРИМН СЪІН ГИ • А ПО ДАЖДЬ НАМЪ ѿСТАВАННН ГРѢХОМЪ • ЯКО ТѢ ІЕДИНЪ ІНО, ІВАНЪ ВЪ МІРТЪ ВЪ СКРСЕНІЕ •

Ѧ БЪ ІДѢТЕ ЛЮДІЕ СЪ ѦНЪ ІѦБЪ ІМѢТЕ ИГО • І ДА ДНТЕ СЛОВОУ ВЪНІЕМЪ, ВЪ СКРСІОМОУ ІЗМРЪТВИНХЪ ЯКО ТѢ ІЕ БЪ НАШЪ • ІЗБАВАНН НАСЪ ѦБЕЗАКОНІН НАШНХЪ •

П РІНДЕТЕ ЛЮДІЕ ИОМЪ ІПОКЛОНИМСЕ ЧОУ • СЛАВЕЦЕ ІЕГО ІЕЖЕ ІЗМРЪТВИНХЪ ВЪ СКРСЕННН • ЯКО ТѢ ІЕ БЪ НАШЪ • ІЕЖЕ ѦЛЪСТН ВРАЖІЕ МІРЪ ІЗБАВАНН • ПОКТОРН, А • СЛАВА • НННН БѦ •

В СЕ МІРНОУЮ СЛОВОУ • ѦЧЛКЪ ПРОЗЕБШОУЮ, ІВАНЪКОУ РОЖДШОУЮ • НЕСНОЮ ДВЕРЬ ВЪСПОИМЪ МАРИЮ ДВѦОУ • БЕСПЪТНІМЪ ПѢСНЪ ІВЕРНІМЪ ОУДОБРЕННІЕ • ТАКО ІВНІСЕ НѦО

А

СТЕПЕН КУЛТУРЕ У ЦРНОЈ ГОРИ ТОГ РАЗДОБЪА МОРА ДА ЈЕ БИО ВЕОМА ВИСОК ЗАХВАЉУЈУЋИ ВЕЗАМА С ВЕНЕЦИЈОМ. ЦРНОЈЕВИЋИ СУ ОСНОВАЛИ НА ЦЕТИЊУ ПРВУ ШТАМПАРСКУ РАДИОНИЦУ НА БАЛКАНСКОМ ПОЛУОСТРВУ.

Френсис Дворник
Универзитет Харвард

THE CULTURAL LEVEL OF MONTENEGRO IN THAT PERIOD MUST HAVE BEEN QUITE HIGH THANKS TO THE CONNECTIONS WITH VENICE. IN CETINJE THE CRNOJEVIĆ FAMILY FOUNDED THE FIRST PRINTING HOUSE ON THE BALKAN PENINSULA.

Francis Dvornik
Harvard University

Октоих првогласник (1494) има 270 листова. Немогуће је тачно одредити формат. Највећи познати формат је 290 x 207 мм. Нумерација страна и листова у књизи не постоји. Формат странице слога износи 191 x 110–112 мм. Странаца слога има 30 редова.

Одликује се двобојном штампом, иницијалима, орнаментима у техници ксилографије, илустрацијама, надредним знацима, лигатурама као украсима...

Ochoechos of the First Tone (1494) has 270 leaves. It is impossible to precisely determine the format. The largest known format is 290 x 207 mm. The book has no numeration of pages and leaves. Format of the typed column is 191 x 110–112 mm. One page has 30 rows.

Ochoechos of the First Tone is characterised by two-colour print, initials, ornaments in xylography, illustrations, signs, ornament ligatures etc.

ВЪЗВАХЪ ВЪЗВАХЪ ВЪЗВАХЪ

Стихери • Къ гоу нашему іѹхоу • Глась, Г • Подобен • Велиа крста твогго гн сла •

• Тропарь • Егда сьнде • БѦ • вса паче

НѢНЦЪ ВЪЗВАХЪ ВЪЗВАХЪ

Стихери • Вскрсы • Глась • В •

ВЪЗВАХЪ ВЪЗВАХЪ ВЪЗВАХЪ

Стихери, къ гоу нашему іѹхоу • Глась, Д • Подобен • Хотехъ салзани мои •

ВЪЗВАХЪ ВЪЗВАХЪ ВЪЗВАХЪ

Възвахъ • Стихери, къ гоу нашему іѹхоу • Глась • Д • Подобен • Сьвише званъ •

ОКТОИХ (грчки – oktoehos) свештена је књига која садржи промјенљиве дјелове богослужења седмичнога циклуса за низ од осам седмица.

ОЧОЕХОС (from Greek – oktoehos) is the ecclesiastical book containing changeable parts of sermons of a week cycle for the series of eight weeks.

ПРВА ЦРНОГОРСКА ШТАМПАРИЈА ОДИГРАЛА ЈЕ ЗНАЧАЈНУ УЛОГУ У УСТАНОВЉАВАЊУ ОПШТЕСЛОВЕНСКЕ КЊИЖНЕ КУЛТУРЕ И ИЗВРШИЛА ОПРЕДЈЕЉУЈУЋИ УТИЦАЈ НА УСТАНОВЉАВАЊЕ И РАЗВОЈ ЦИРИЛИЧНОГ ШТАМПАРСТВА, ПОСЕБНО У ЈУЖНОСЛОВЕНСКИМ ЗЕМЉАМА.

Проф. др Евгениј Љвович Немировски
руски слависта

THE FIRST MONTENEGRIN PRINTING HOUSE PLAYED A SIGNIFICANT ROLE IN ESTABLISHING THE PAN-SLAVIC LITERARY CULTURE AND HAD A DETERMINING IMPACT ON THE ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF THE CYRILLIC PRINTING, PARTICULARLY IN THE SOUTH SLAVIC COUNTRIES.

Prof. Dr Evgenij Ljvovič Nemirovski
Russian Slavist

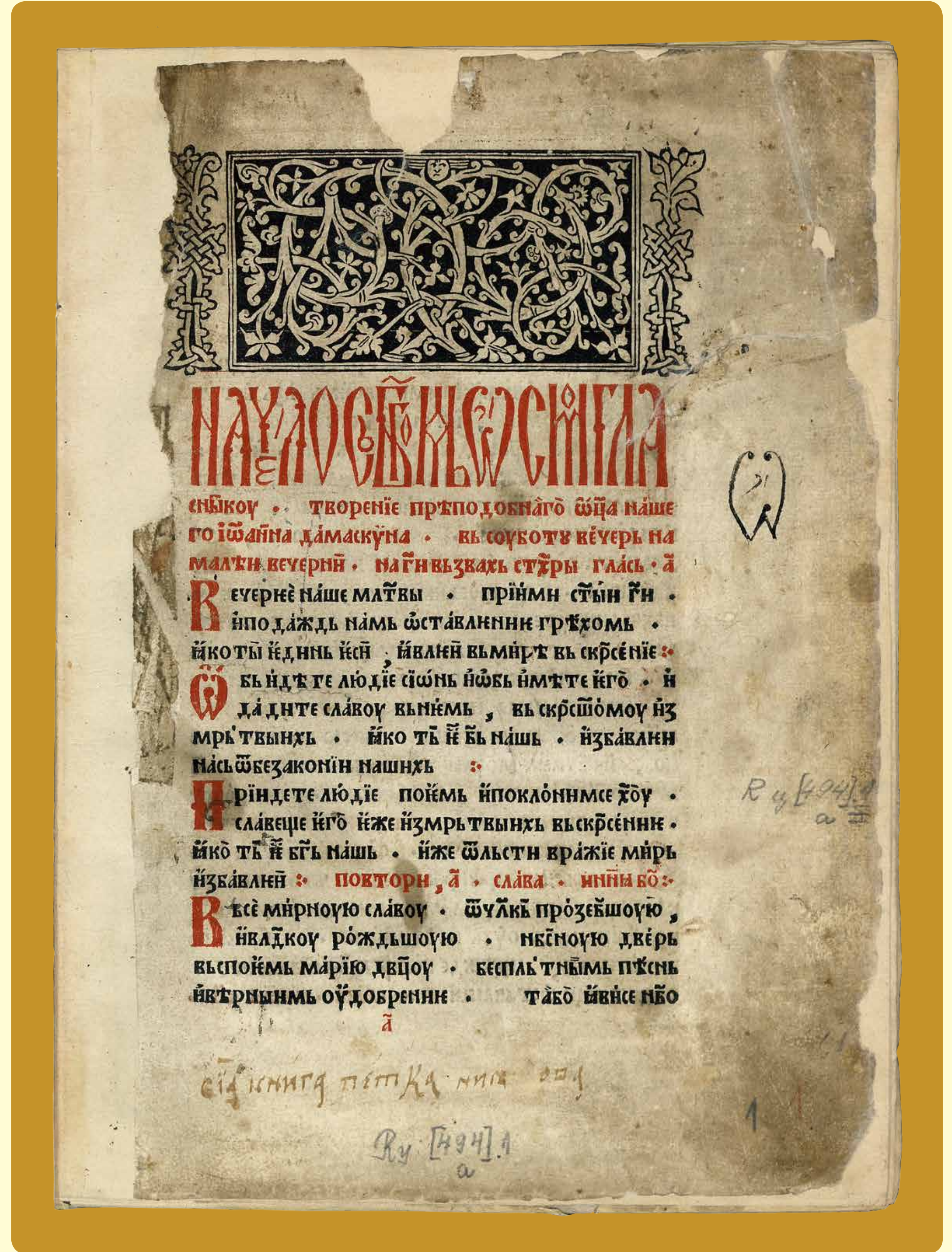
...ЗА ЦРНОГОРЦЕ ВАЉА СВАКАКО ИСТАКНУТИ ДА ИХ ТАДА НИЈЕ БИЛО ВИШЕ ОД 40000, ПА СЕ ЊИХОВО УКЉУЧИВАЊЕ У ГУТЕНБЕРГОВУ ГАЛАКСИЈУ ЧИНИ ОСОБИТО ВЕЛИКИМ КОРАКОМ.

Стјепан Дамјановић
хрватски лингвиста

...WHAT SHOULD BE MENTIONED ABOUT MONTENEGRINS IS THAT THERE WERE NO MORE THAN 40 000 OF THEM AT THAT TIME, WHICH IS WHY THEIR INCLUSION IN GUTENBERG'S GALAXY SEEMS LIKE PARTICULARLY LARGE STEP.

Stjepan Damjanović
Croatian linguist

ОКТОИХ ПРВОГЛАСНИК (1494) :
Национална библиотека
„Свети Кирило и Методије“
Софија (Бугарска)
Rc 494.1a – лист 1a
OSTOECHOS OF THE FIRST TONE
National Library
“St. St. Cyril and Methodius”
Sofia (Bulgaria)
Rc 494.1a – page 1a

ОКТОИХ ПРВОГЛАСНИК (1494) :
Национална библиотека
„Свети Кирило и Методије“
Софија (Бугарска)
Rc 494.1a – листови 176b и 177a
OSTOECHOS OF THE FIRST TONE
National Library
“St. St. Cyril and Methodius”
Sofia (Bulgaria)
Rc 494.1a – pages 176b and 177a

НАВАШ БУСРІ НАВ ПІВНІЖ БУСРІ ПІВ

ЦРКВЕНЕ КЊИГЕ СУ У ТОМ ТРЕНУТКУ ЗНАЧИЛЕ НЕ САМО ОДРЖАВАЊЕ ЦРКВЕ И КОНТИНУИТЕТ ВЛАСТИТЕ ДУХОВНОСТИ, НЕГО И ОКУПЉАЊЕ ОКО БИТНИХ НАРОДНИХ ТРАДИЦИЈА, КОЈЕ ШТИТЕ ИДЕНТИТЕТ НАРОДНЕ СВИЈЕСТИ ПРЕД СТРАНИМ УТИЦАЈИМА.

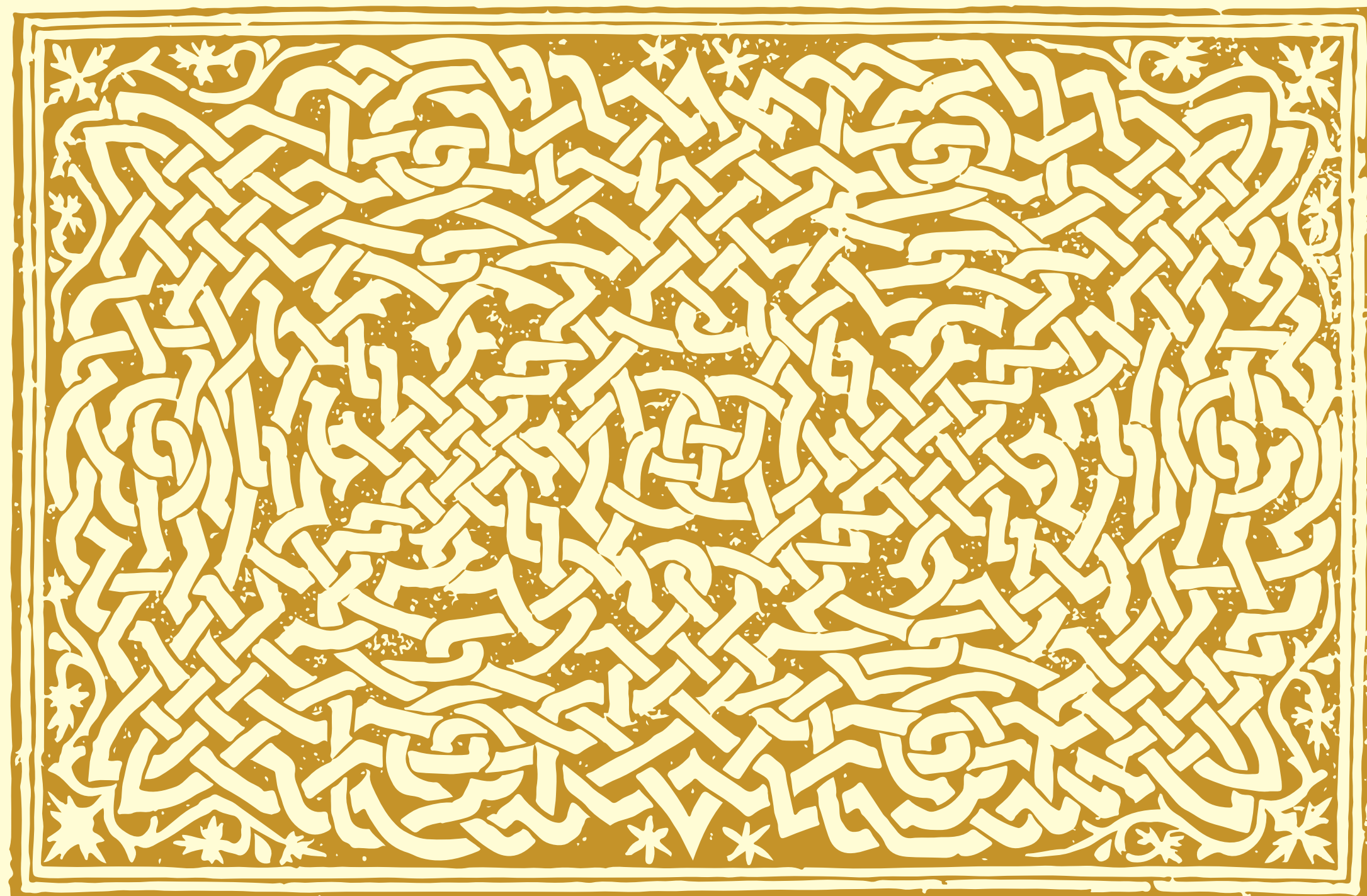
Др Милош Милошевић
црногорски историчар, архивиста

IN THAT PERIOD, CHURCH BOOKS SIGNIFIED NOT ONLY THE PRESERVATION OF THE CHURCH AND CONTINUITY OF ORIGINAL SPIRITUALITY, BUT ALSO GATHERING AROUND IMPORTANT NATIONAL TRADITIONS THAT PROTECTED THE IDENTITY OF THE NATIONAL AWARENESS AGAINST FOREIGN INFLUENCES.

Dr Miloš Milošević
Montenegrin historian, archivist

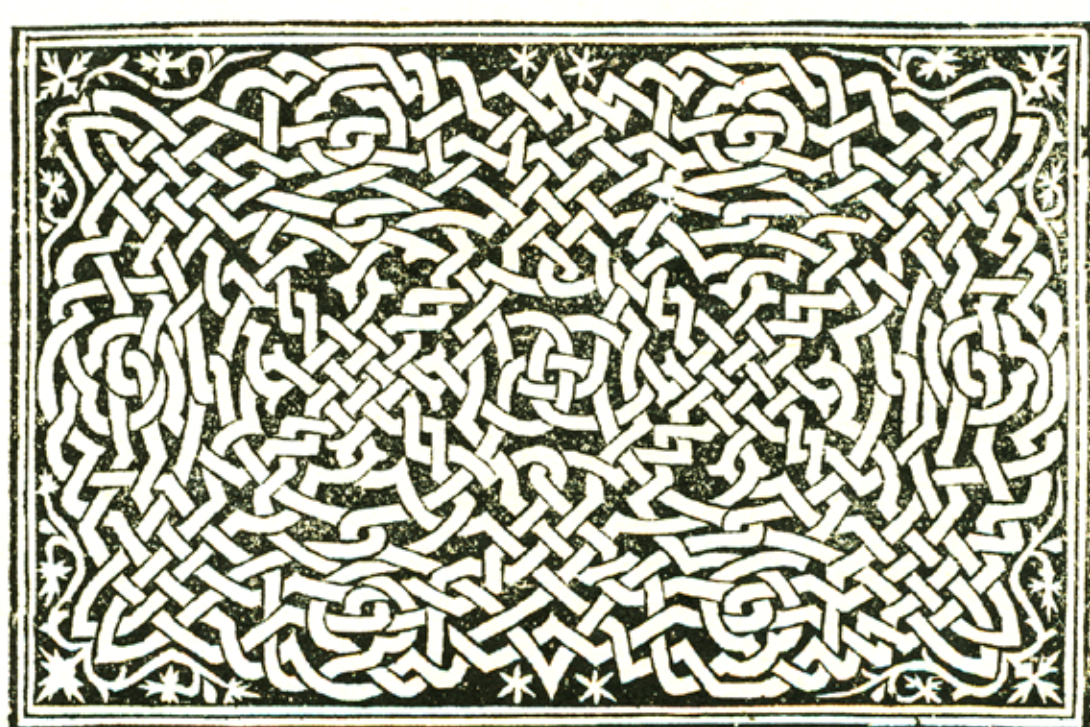

ПОНЕЖЕ ТРОИЦИ ПОКАНИЕМІИ
БГЪ БЛАГОУЗВОЛИ ИСПАКНИТИ СВО
Ю ЦРКВЬ, РАЗЛИЧНЫМИ КНИГАМИ
И ДѢВЪ АЗЪ ВЪЗБѢГА БЛАГО ВЪРНИ
МИ И БМЪ ХРАНИМИ ГИ ПІОГОРЦЬ
ЦРНОЕВЫКЪ. ЦРКВЫ ПРАЗДНЫСТЫХ
КНИГЪ, ГРѢХЪ РАДІИ НАШИХЪ РАЗХИ
ЩЕНІЕМЪ И РАЗДРАНИЕМЪ АГАРАНСКИХЪ ЧЕДЪ. СЪЗРѢ
ВНОВАХЪ ПОДПШЕНІЕМЪ СЪГО ДѢЛА, ИЛЮБОВІЮ КЪ ЖИ
ВНЫМЪ ЦРКВАМЪ. И НА ПИСАХЪ СІОДШЕ СПИСУЮ КНИГЪ СЪ
МОГЛСНЫКЪ. ВЪ ИСПАКНИТИ СЛОВОСЛОВІЮ ТРИ СЛНУ НАГ
ОВЪ ДИИСТВЪ ПОКАНИЕМЪ АГОБЪ СТВА-МЛЮЖЕ ОНІЕ
И СЪВЪРАСТНЫЕ ИСТОРІЕ, ЧЪ ТОУ ЦЕНІИ НАНВЪ СПѢВАЮЩЕИ
И НА ПІШУЩЕЛО БЪХЪ РАДІИ СПРАВАТИ И НАСЖЕ ОУСЪ
РАДНЕ ПО ТЪ ЦАВШНХЪ СЕ НА СЕДѢЛО БЛЪ СВАТИ И ДА БКО И
СЛАВЪЩЕ ШІ АНЪЗНЪГО ЖЕ ВЪ СІА СПАИМЪ ЖЕ ВЪ СІА СЪГО ДѢЛА
ШІИЕМЪ ЖЕ ВЪ СІА ЗЪ КЪ ОУ ДА ЧНММЛСТЪ ТАМО ЖЕ СЕ И СВѢ
ТОМЪ ЗАРЫМСЕ, АМИН. ПОВЕЛЕНІЕМЪ ГИ АМИНЪГОРЦЬ
ЦРНОЕВЫКЪ АЗЪ БЪ РАБЪ СЦЕНО И ПО КЪ МАКАРИЕ, РОУКО
ДЕЛСАХЪ СІЕ. ПРНЪ ВСЕШЕЩЕНОМЪ МИТРОПОЛИТЕ ЗЕТЕ
КОМЪ РЪ ВЪ ВУЛЕ. ВЪЛЪ ТО-ЗЪ А КРГ СЛНЦ, А ЛУНЕ, А.

Окѡих ѡрвоіласник из 1494. штампан је у толиком тиражу да је приближно за један вијек задовољавао потребе јужнословенских цркава за том богослужбеном књигом.

Octoechos of the First Tone of 1494 was printed in so many copies that the needs of the South Slavic churches for this liturgical book were covered for almost entire century.

НАВАШ БУСРІ НАВ ПІВНІЖ БУСРІ ПІВ

ЗВАХЪ • СТАХЕРОМЪ • ВЪСКРСЕНІЕ • ГЛАСЪ, А •

ПЕРВОНЕЕ НАШЕ МЛТВЫ • ПРН
МИ СТЫН ГИ • И ПО ДА ЖДЪ
НАМЪ ШТАВАННІЕ ГРѢХОМЪ •
ІАКО ТЪ ІЕДИНЪ ІВЛАНІ ВЪ МН
РЪ ВЪСКРСЕНІЕ •

ВЪ ИДѢТЕ ЛЮДІЕ СІОШЕ И ШЕ
ИМѢТЕ ІЕГО • И ДА ДНТЕ СЛА
ВОУ ВЪ НИЕМЪ ВЪСКРСЕ ШОМОУ ІЗМРЪ ТВЫХЪ • ІАКО ТЪ
ІЕ БГЪ НАШЪ, ИЗЪВЛАНІ НАС ШЕЗАКОМІИ НАШИХЪ •

ПРН ДѢТЕ ЛЮДІЕ ПОЕМЪ И ПОКАНИМСЕ ЖОУ • СЛА
ВЕЩЕ ІЕГО ІЕЖЕ ІЗМРЪ ТВЫХЪ ВЪСКРСЕНІЕ • ІАКО
ТЪ ІЕ БГЪ НАШЪ, ИЗЪВЛАНІ НАС ШЕЗАКОМІИ НАШИХЪ •

ЦРНОЈЕВИЋА ШТАМПАРИЈА ЈЕ С РАДОМ ОТПОЧЕЛА 1493. ГОДИНЕ, ПОСЛИЈЕ ОНИХ У МАЈНЦУ (1445), СТРАЗБУРУ (1450), КЕЛНУ (1465), СУБАКУ (ИТАЛИЈА, 1465), КРАКОВУ (1465), АЛИ И ПРИЈЕ ОНИХ ОТВОРЕНИХ У СЕЊУ (1494), СОЛУНУ (1515), БЕРЛИНУ (1540), БЕОГРАДУ (1552), МОСКВИ (1564), КЕМБРИЦУ (1639), ЊУЈОРКУ (1693), ЦАРИГРАДУ (1726) ИТД. ЗАТО ЈЕ ЦЕТИЊСКА ШТАМПАРИЈА, У КОЈОЈ СУ ПОЧЕЛЕ ДА СЕ ШТАМПАЈУ КЊИГЕ НА СЛОВЕНСКОМ ЈЕЗИКУ, С ПРАВОМ ДОБИЛА ЕПИТЕТ ПРВЕ ШТАМПАРИЈЕ КОД ЈУЖНИХ СЛОВЕНА.

Проф. др Валентина Миронска Христовска
македонска историчарка књижевности

CRNOJEVIĆ PRINTING HOUSE STARTED TO WORK IN 1493 AFTER THE PRINTING SHOPS IN MAINZ (1445), STRASBOURG (1450), COLOGNE (1465), SUBIACO (ITALY 1465), KRAKOW (1465), AND BEFORE THOSE OPENED IN SENJ (1494), THESALONIKI (1515), BERLIN (1540), BEOGRAD (1552), MOSCOW (1564), CAMBRIDGE (1639), NEW YORK (1693), CONSTANTINOPLE (1726) ETC. THEREFORE, THE CETINJE PRINTING HOUSE WHERE FIRST BOOKS IN SLAVONIC LANGUAGE WERE PRINTED RIGHTFULLY GOT THE EPITHET OF THE FIRST PRINTING HOUSE OF THE SOUTH SLAVS.

Prof. Dr Valentina Mironska Hristovska
Macedonian Historian of Literature

ОКТОИХ ПРВОГЛАСНИК •
Фототипско издање •
Централна народна библиотека Црне Горе •
„Бурђе Црнојевић“, Цетиње 1987. •
OSTEOCHOS OF THE FIRST TONE •
Phototype edition. •
Central National Library of Montenegro •
“Durde Crnojević”, Cetinje 1987 •

Четири словенска народа могу се похвалити штампањем инкунабула: Чеси, Украјинци, Црногорци и Хрвати.

Four Slavic nations can be proud of that particular cultural achievement: Czechs, Ukrainians, Montenegrins and Croats.

Штампар Макарије

Printer Makarije

ЈЕРОМОНАХ МАКАРИЈЕ (око 1463 – послјије 1533) први је црногорски и уопште јужнословенски штампар ћириличних књига.

Hieromonk Makarije (around 1463 – after 1533) was the first Montenegrin and South Slavic printer of the Cyrillic books.

Црнојевића штампариију успјешно је водио јеромонах Макарије „от Черније Гори“. Штампарску технику изучио је у Венецији код нашег земљака Андрије Палташића Которанина, који је још од 1477. године у Млецима штампао дјела класика латиницом. Он је као главни издавач са својих седам мајстора урадио матрице за иницијале и графичку орнаментику, слова, пресе и остале потребне справе.

The mission of the Montenegrin printing, founded by the first national printing house, the Crnojević printing house, was successfully led by hieromonk Makarije of Montenegro. He learned the printing techniques in Venice from Andrija Paltašić Kotoranin, also a Montenegrin, who had printed classical works in Latin script since 1477. As the head editor, with his seven artisans he made matrixes for the initials and graphic ornaments, printing presses, letters and other necessary equipment.

„По заповијести ми господина Ђурђа Црнојевића, ја, Христов слуга, свештенонок, рукодјелисах ово, преосвештеном митрополиту зетском кир Вавили.“

МАКАРИЈЕ
Ћреговор „Окѣоиха ѣрволасника“ (1494)

“At the command of my lord Đurađ Crnojević, I servant of Christ, priest Makarije made this for Metropolitan Vavilo of Zeta.”

МАКАРИЈЕ
foreword “Octoechos of the First Tone” (1494)

Инкунабуле Црнојевића штампариије штампане су унцијалним типом ћирилице (тј. уставним), старословенским, односно црквенословенским језиком.

Incunabula of the Crnojević printing house were printed in uncial Cyrillic script (constitutional), Old Slavonic or Old Church Slavonic.

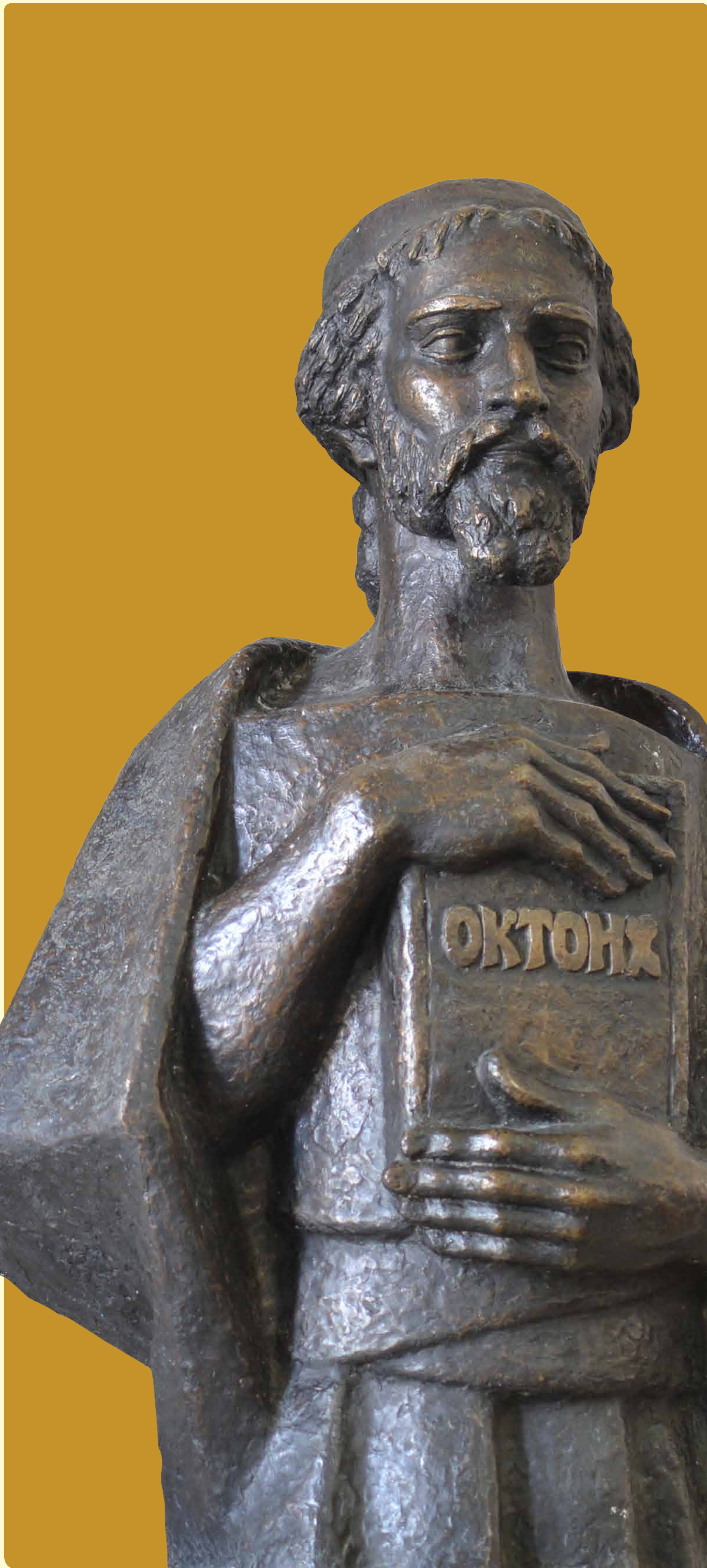
„Трудих се о овоме и рукодјелисах ово смјерни свештеник монах Макарије од Црне Горе“. Затим слиједи прецизно датирање. „Заврши се ова књига љета 7002, од настанка свијета, 1494. од рођења Христова... мјесеца јануара 4. дан“.

“The work was performed by modest monk Makarije of Montenegro“. This is followed by a precise indication of date “This book was completed in the summer of 7002 from the creation of the world, or 1494 Anno Domini... on the 4th day of January”.

Двојица утемељивача штампане књиге у Црној Гори, Андрија Палташић и Макарије, уписна су златним словима у историји књиге XV вијека, јер су њихова дјела обављала вјерску, културну и просвјетитељску мисију кроз наредна стољећа.

The names of the two founders of printed books in Montenegro, Andrija Paltašić and hieromonk Makarije, are written in golden letters in the history of the 15th century books, since their works served the religious, cultural and educational mission throughout the centuries that followed.

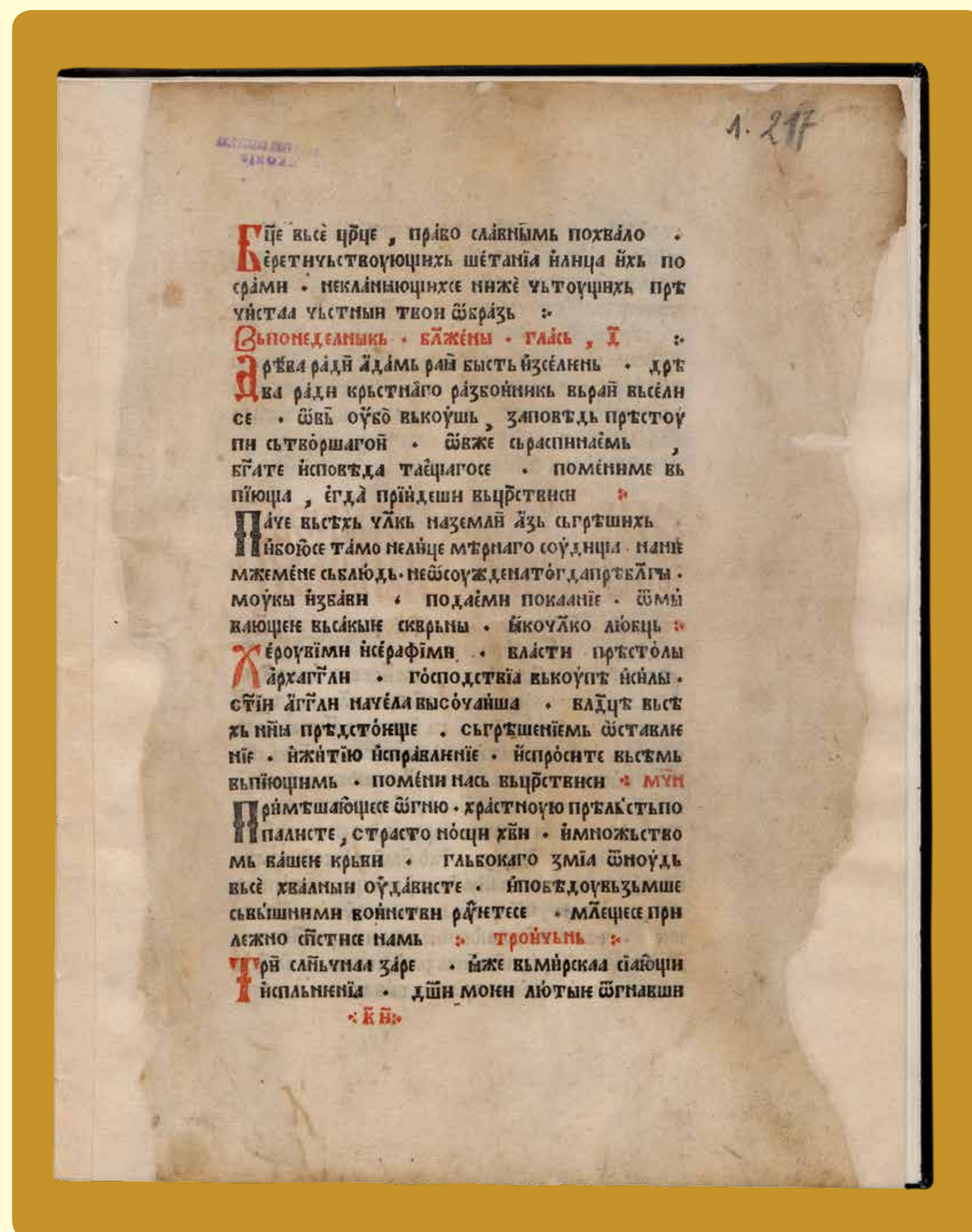
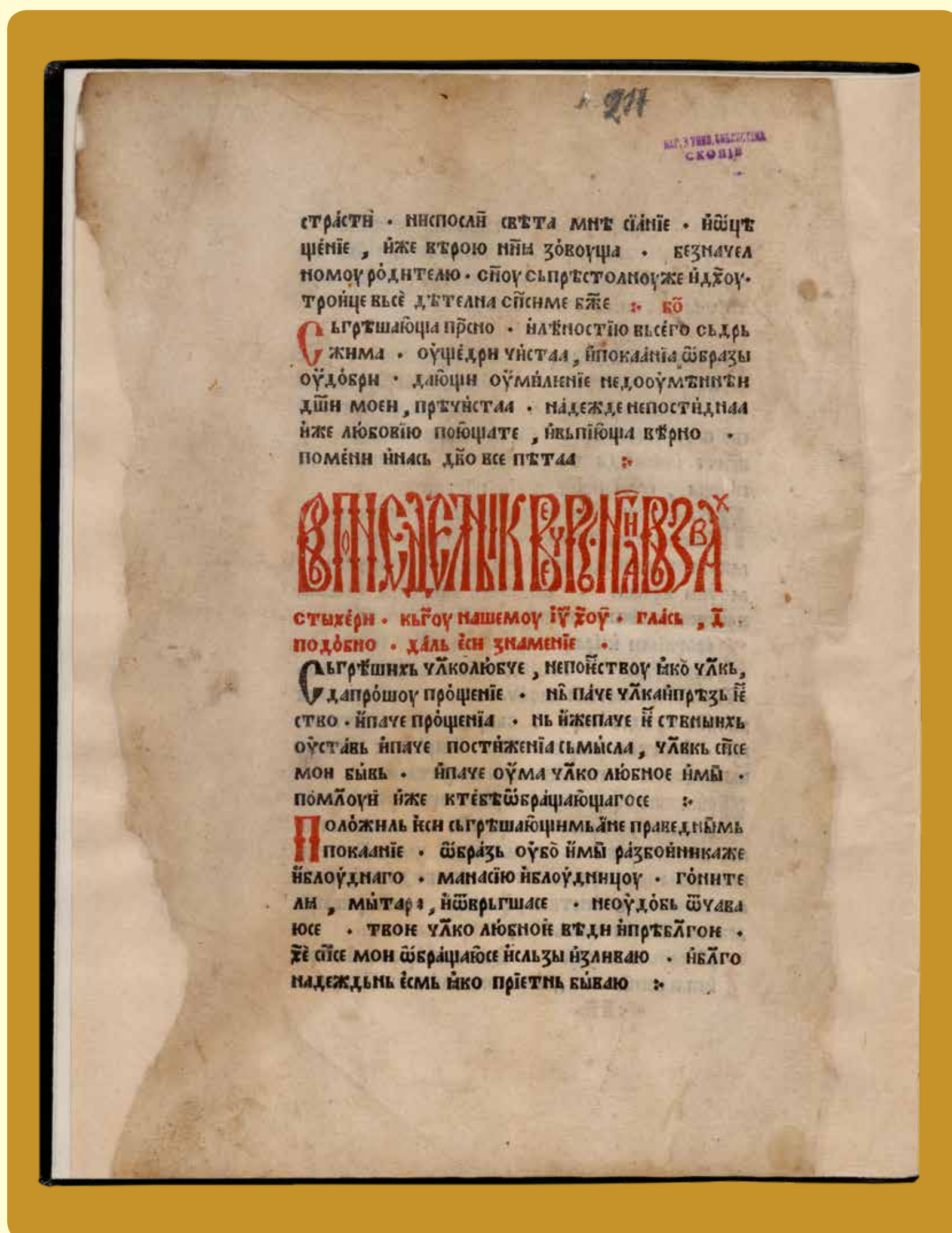
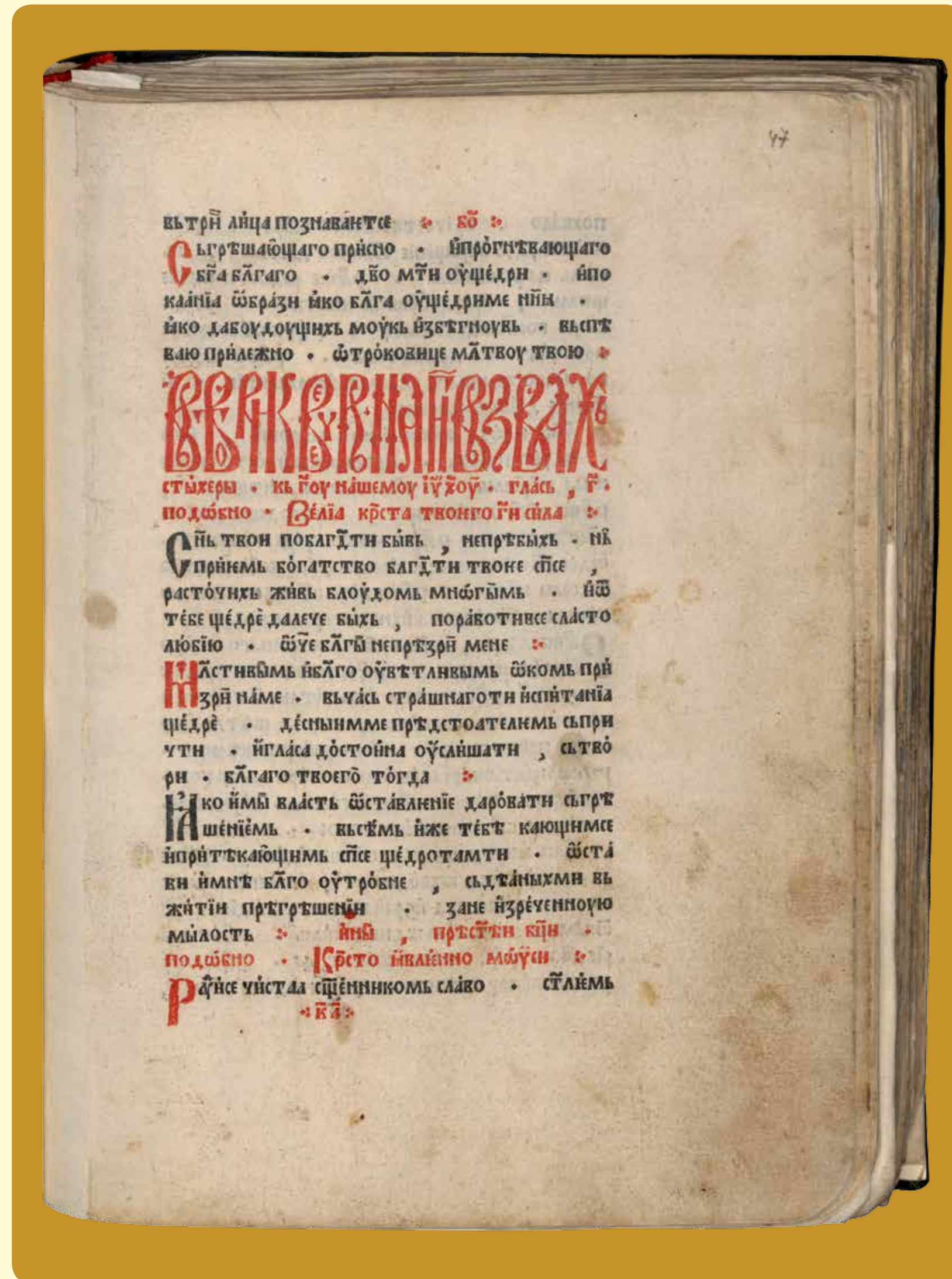
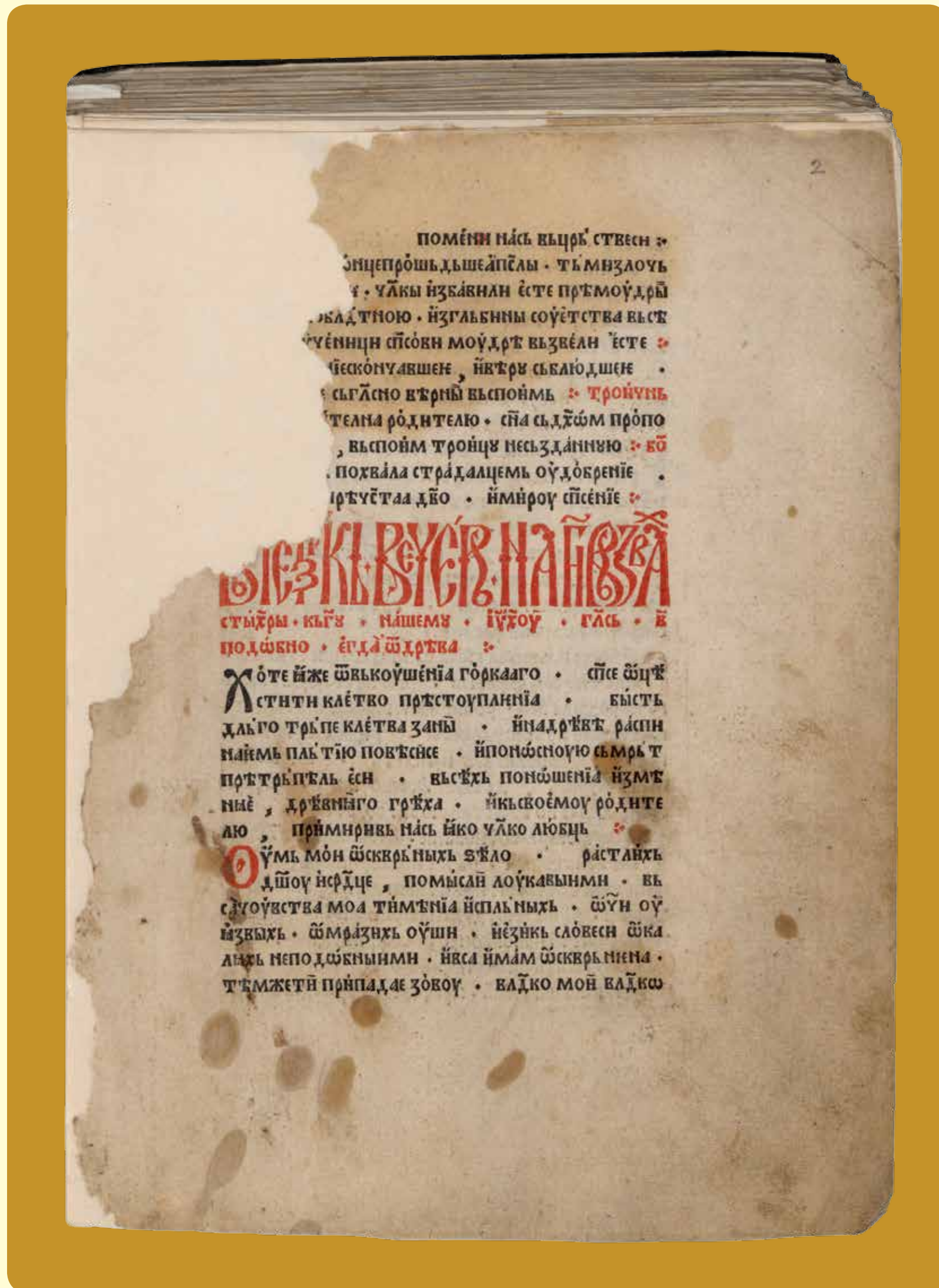
СПОМЕН БИСТА ШТАМПАР МАКАРИЈЕ :
рад академској вајара Анѣа Гржеишића :
(Национална библиотека Црне Горе :
„Ђурђе Црнојевић“, Цетиње) :
MEMORIAL BUST PRINTING MAKARIJE :
the work of the academic sculptor Ante Gržetić :
(National Library of Montenegro :
“Đurde Crnojević“, Cetinje) :

Октоих петогласник (1494) Ochoechos of the Fifth Tone (1494)

Одмах иза *Октоиха првогласника* ређају се *Октоих њедоголасник* (1494), *Псалтир с додједовањем* (1495), *Молићвеник (Требник)* (1496) и *Четвороеванђеље* (1496). Тако је Црнојевића штампарија трајно надокнадила недостатак рукописних књига и наставила традицију књиге у Црној Гори која је настала у бројним преписивачким центрима.

Right after *Ochoechos of the First Tone* came *Ochoechos of the Fifth Tone* (1494), *The Psalter with Additions* (1495), *The Prayer Book* (1496) and *The Four Gospels* (1496). Thus the Crnojević printing house steadily compensated the lack of manuscript works and continued the tradition of books in Montenegro that had been developed in numerous transcription centres.

- ОКТОИХ ПЕТОГЛАСНИК
- Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“ – Скопје (Северна Македонија)
- Sign. НУБ R.III-90
- OCTOECHOS OF THE FIFTH TONE
- National and University Library “St. Kliment of Ohrid” – Skopje (North Macedonia)
- Sign. НУБ R.III-90

Октоих њедоголасник (1494) из штампарије Ђурђа Црнојевића штампан је на половини табака, димензије 262 x 183 мм. Текст прве свешчице сложен је у формату 200 x 110 мм, а свих осталих 200 x 125 мм.

Октоих је подијељен у двије књиге – за I–IV (првогласник) и V–VIII глас (осмогласник).

Ochoechos of the Fifth Tone (1494) from the printing press of Đurđe Crnojević was printed on half of sheet, dimensions 262 x 183 mm. Text of the first volume is arranged in the format 200 x 110 mm, and all other in the format 200 x 125 mm.

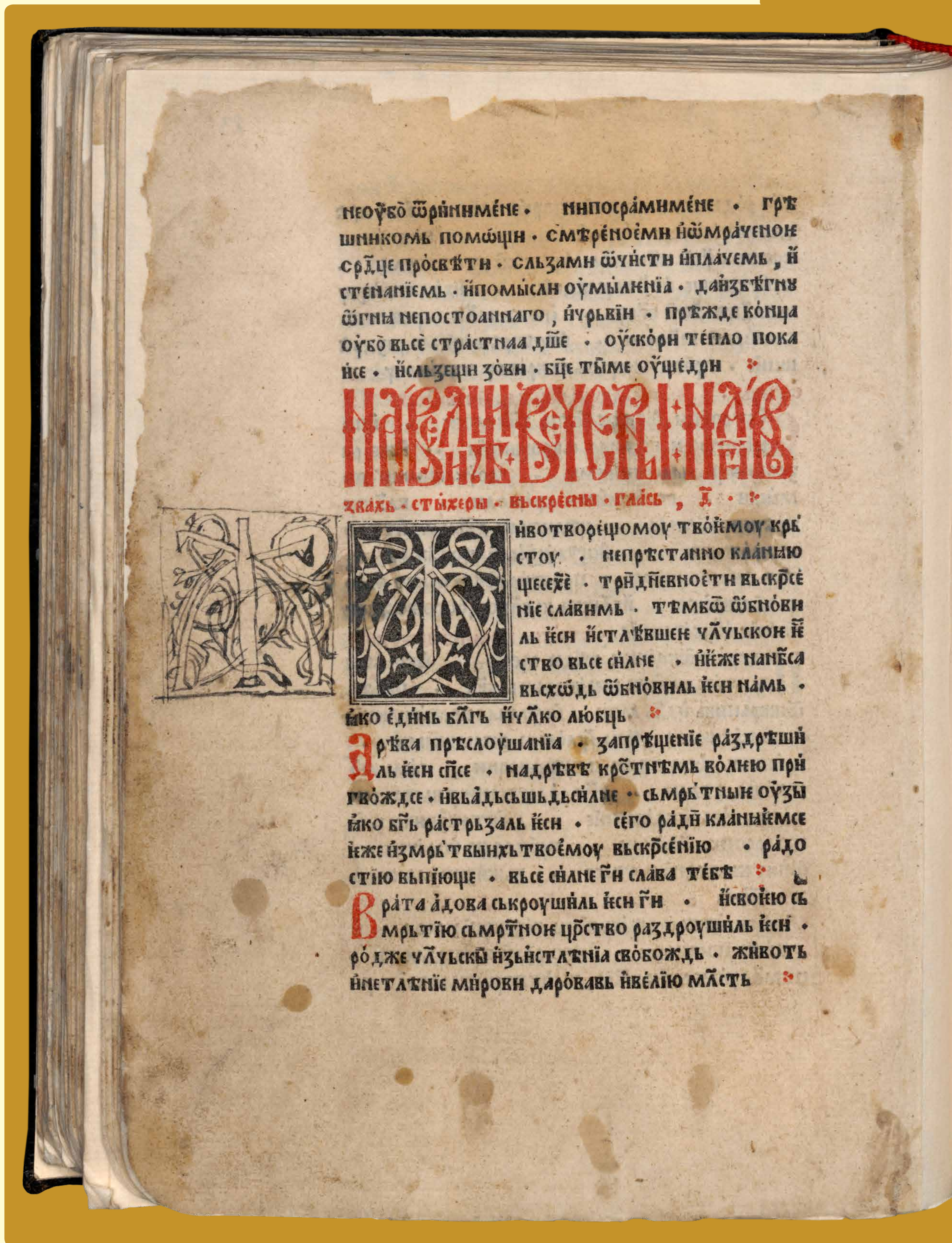
Ochoechos is divided in two books – I–IV tones (book of the first tone) and V–VIII tones (book of the eighth tone).

МАКЕДОНИЈА ЈЕ МЕЂУ НАЈБОГАТИЈИМ СЛОВЕНСКИМ
ЗЕМЉАМА С ИЗДАЊИМА ИЗ ЦРНОГОРСКИХ ШТАМПАРИЈА
И ТО: ТРИ ЕГЗЕМПЛАРА ЦЕТИЊСКОГ ОКТОИХА ПЕТОГЛАС-
НИКА ИЗ ШТАМПАРИЈЕ ЂУРЂА ЦРНОЈЕВИЋА И 29 ЕГЗЕМ-
ПЛАРА ИЗ ШТАМПАРИЈЕ БОЖИДАРА ВУКОВИЋА.

Михајло Георгијевски
Национална и универзитетска библиотека
„Св. Климент Охридски“, Скопје

MACEDONIA WAS ONE OF THE SLAVIC COUNTRIES THAT
POSSESSED THE LARGEST NUMBER OF EDITIONS FROM
THE MONTENEGRIN PRINTING HOUSES, INCLUDING THREE
COPIES OF OSTOESCHOS FROM THE PRINTING HOUSE OF
ЂУРЂЕ ЦРНОЈЕВИЋ IN CETINJE AND 29 COPIES FROM THE
PRINTING HOUSE OF BOŽIDAR VUKOVIĆ.

Mihailo Georgijevski
National and University Library
“St. Kliment of Ohrid”, Skopje

НЕОУБѢО ШРНИМѢНЕ • НИПОСАМИМѢНЕ • ГРЕ
ШНИКОМЪ ПОМОЩИ • СМѢРѢНОЕМЪ НѢШМРАЧЕНОЕ
СРДЦЕ ПРОСВѢТИ • СЛЪЗАМИ ШУИСТЪ И ПЛАЧЕМЪ , И
СТѢНАНИЕМЪ • И ПОМЫСЛЪ ОУМЫСЛЕНІА • ДАНЪ БѢГНУ
ШГНИ НЕПОСТОАНИАГО , НУРЪВІН • ПРѢЖДЕ КОНЦА
ОУБѢО ВЪСЕ СТРАСТНАА ДШЕ • ОУСКОРЪ ТЕПЛО ПОКА
НІЕ • И СЛЪЗЕЩИ ЗОВИ • БЦЕ ТЪМЕ ОУЩЕДРЪ

**НАВЛЪЦЪ ВЪ СРЪЦІ НАВЪ
ПЪШЪНЪ БЪ СЪНЪ ПЪНЪ**

ЗВАХЪ • СТЫЖЕНЫ • ВЪСКРѢСНЫ • ГЛАСЪ , Д •

И ВОТВОРЕЦЮМОУ ТВОЮМОУ КРЪ
СТОУ • НЕПРѢСТАННО КЛАНИЮ
ЩЕСЕХЪ • ТРИДНЕВНОЕТИ ВЪСКРѢ
НІЕ СЛАВИМЪ • ТЕМКО ШЕНОВ
ЛЪ ИСН ИСТАВШЕИ ЧЛЪУСКОИ И
СТВО ВЪСЕ СНАМЕ • И НЕЖЕ НАПѢСА
ВЪСХОДЪ ШЕНОВНАЪ ИСН НАМЪ •

ИКО ЕДИНЪ БЛГЪ И ЧЛЪКО ЛЮБЕЦЪ

ДРѢВА ПРѢСЛОУШАНІА • ЗАПРѢЩЕНІЕ РАЗДРѢШ
ГВОЖДЕ • И ВЪЛДЪСЪШЪ ДЪСНАМЕ • СЪМРЪТНЫИ ОУЗЫ
ИКО БГЪ РАСТРЪЗАЛЪ ИСН • СЕГО РАДЪ КЛАНИАЕМСЕ
НЕЖЕ ИЗМРЪТВИНЪ ТВОЕМОУ ВЪСКРѢСНІЮ • РАДО
СТІЮ ВЫПІНОЩЕ • ВЪСЕ СНАМЕ ГИ СЛАВА ТѢБѢ

ВРАТА АДОВА СЪКРОУШНАЪ ИСН ГИ • И СКОЮ СЪ
МРЪТІЮ СЪМРЪТНОЕ ЦРСТВО РАЗДРОУШНАЪ ИСН •
РОДЖЕ ЧЛЪУСКИ ИЗЪИСТАТНІА СВОБОЖДЪ • ЖИВОТЪ
И НЕТАТНІЕ МІРОВИ ДАРОВАВЪ И ВЕЛІЮ МЛЪСТЬ

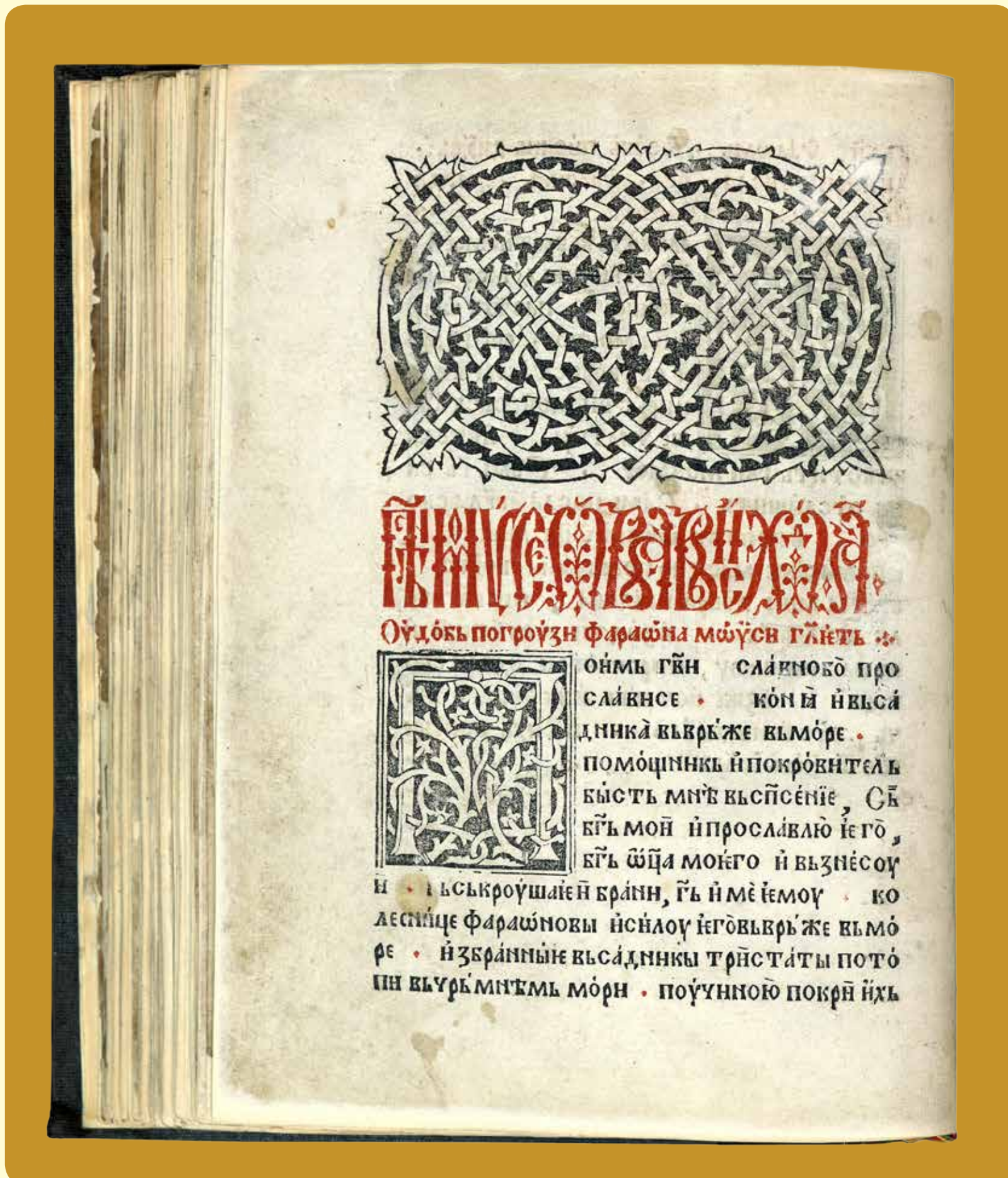
- ОКТОИХ ПЕТОГЛАСНИК
- Национална и универзитетска библиотека
- „Св. Климент Охридски“
- – Скопје (Сјеверна Македонија)
- Sign. НУБ R.III-90
- OSTOESCHOS OF THE FIFTH TONE
- National and University Library
- “St. Kliment of Ohrid”
- – Skopje (North Macedonia)
- Sign. НУБ R.III-90

Псалтир с послѣдовањем (1495)

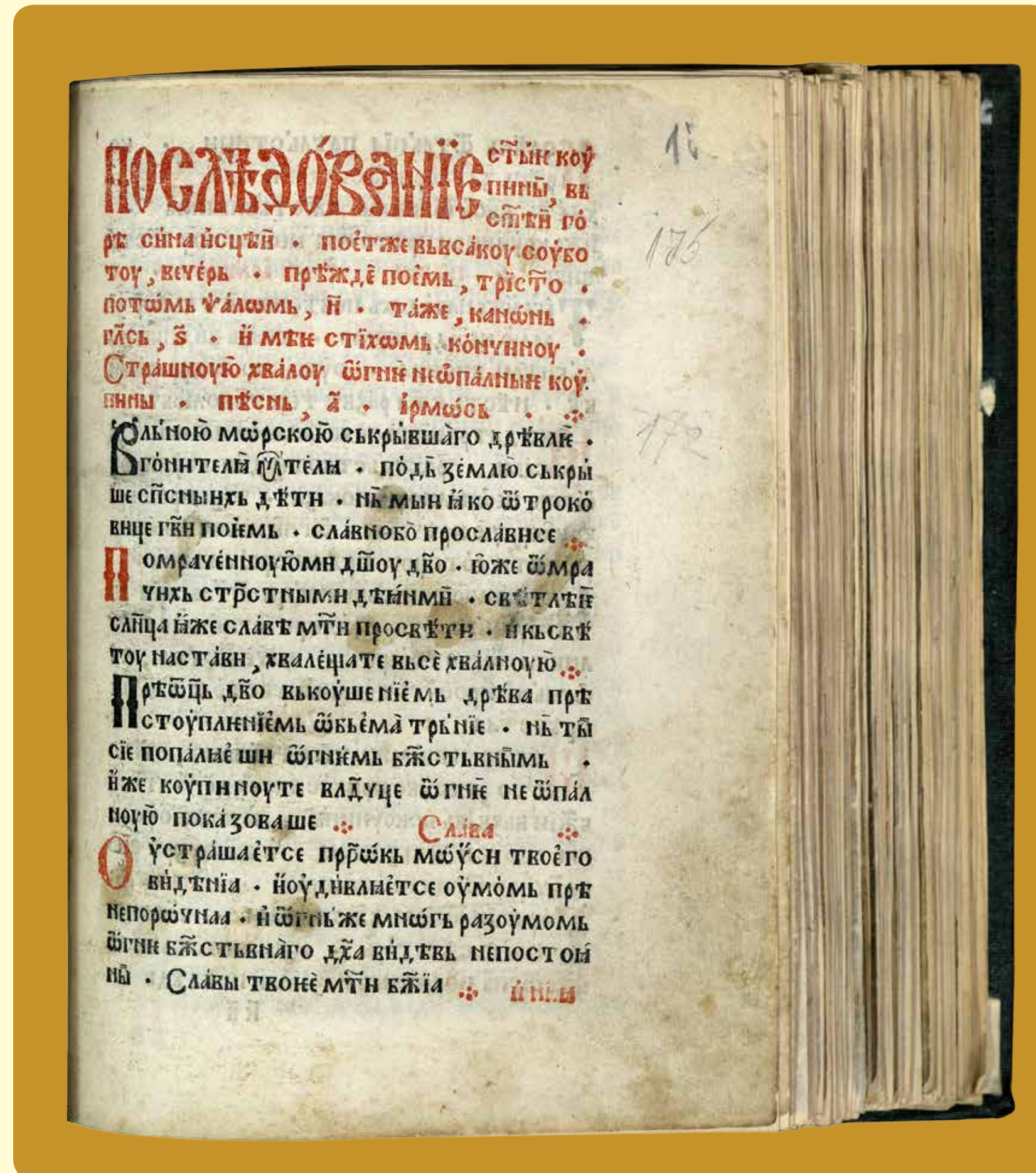
Psalter with Additions (1495)

ПСАЛТИР је богослужбена књига, односно једна од библијских књига *Синајска завјешта*, која се састоји од пјесама, или псалама.

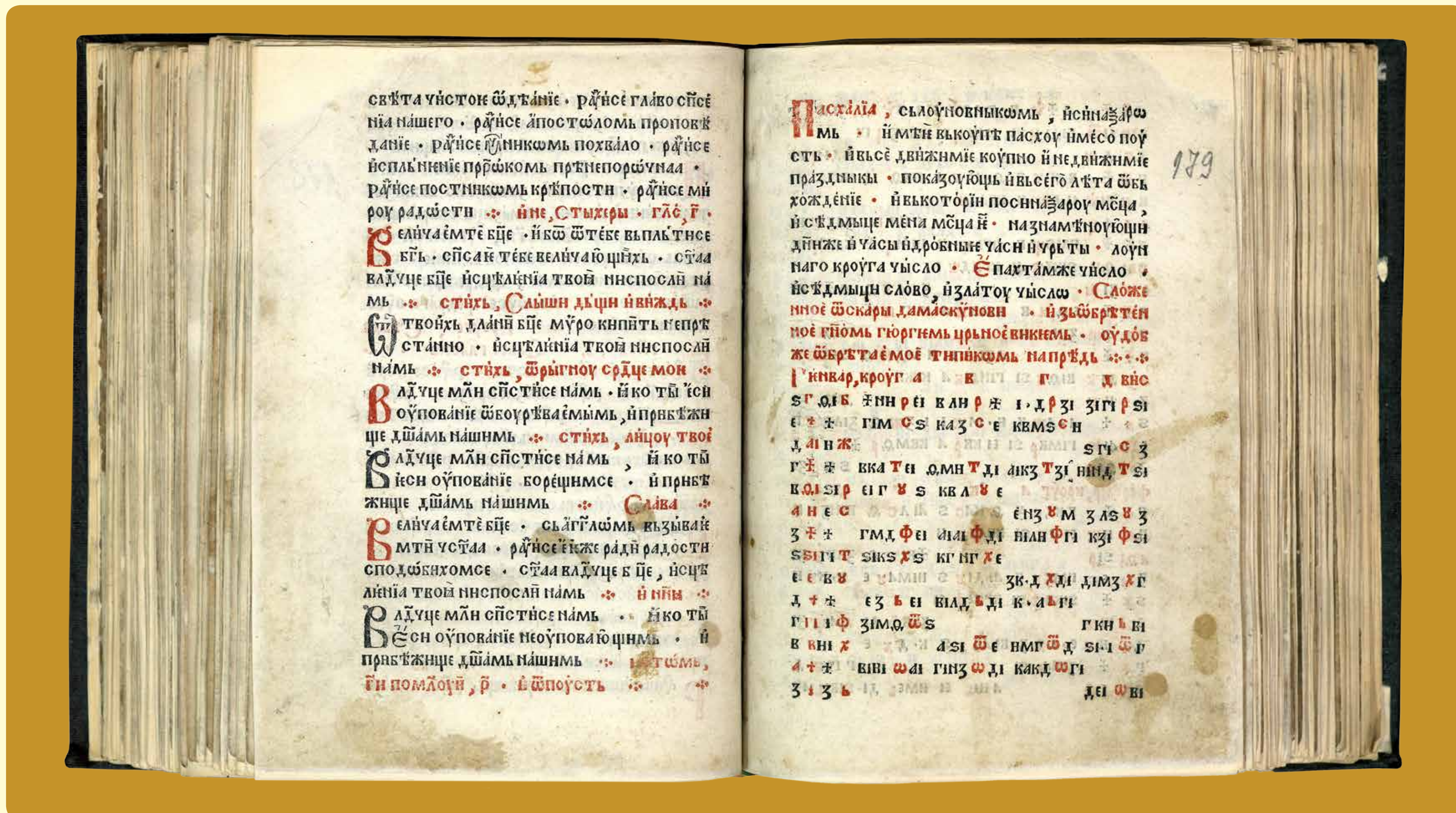
PSALTER is a liturgical book, or one of the biblical books of the *Old Testament* which is composed of songs or psalms.

ПСАЛТИР С ПОСЛѢДОВАЊЕМ (1495)
 Национална библиотека „Свети Кирило и Методије“
 Софија (Бугарска)
 Rc 495.1 – лист 97б
 PSALTER WITH ADDITIONS (1495)
 National Library of “St. St. Cyril and Methodius”
 Sofia (Bulgaria)
 Rc 495.1 – page 97b

ПСАЛТИР С ПОСЛѢДОВАЊЕМ (1495)
 Национална библиотека „Свети Кирило и Методије“
 Софија (Бугарска)
 Rc 495.1 – лист 175а
 PSALTER WITH ADDITIONS (1495)
 National Library of “St. St. Cyril and Methodius”
 Sofia (Bulgaria)
 Rc 495.1 – page 175a

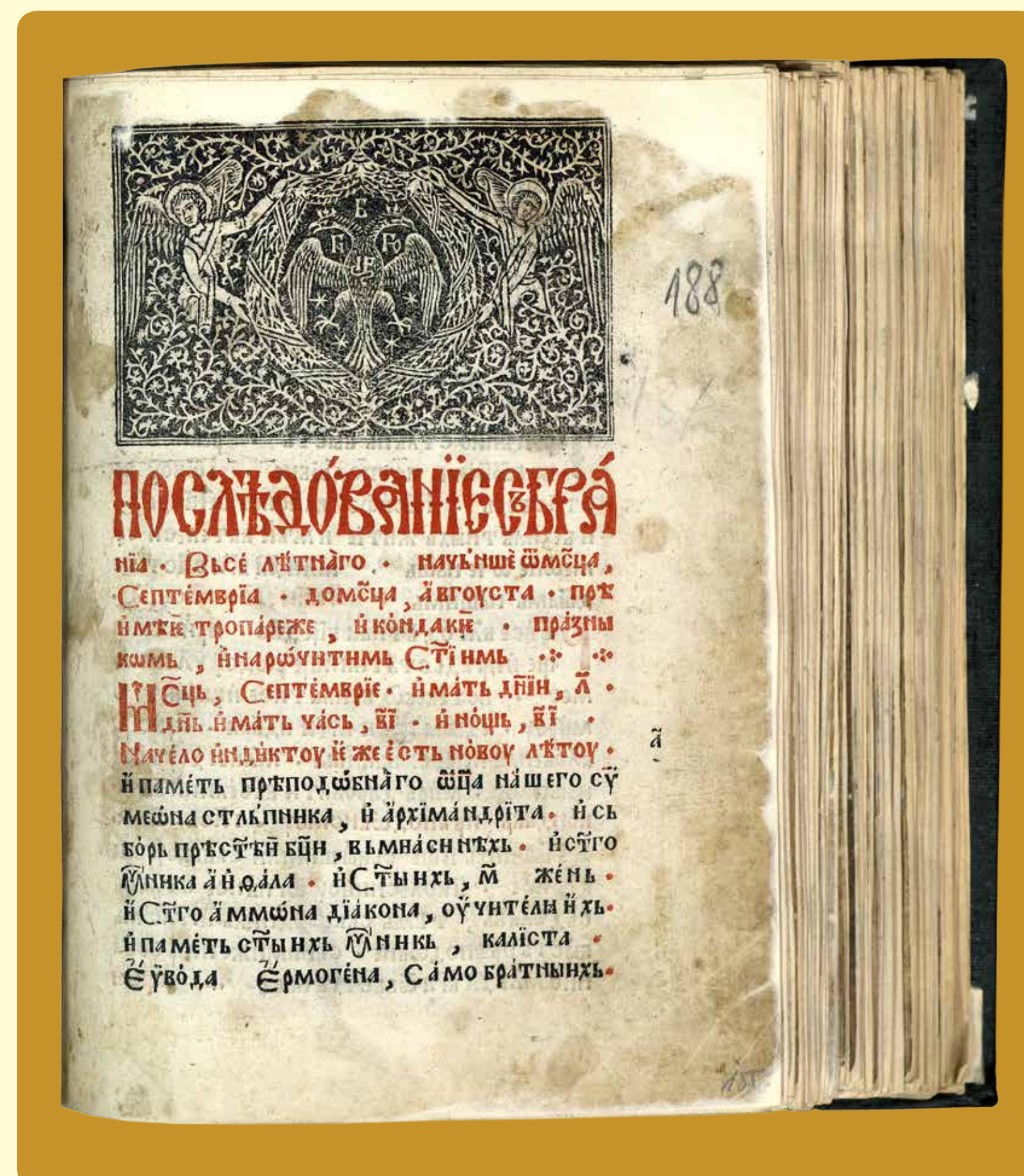
ПСАЛТИР С ПОСЛѢДОВАЊЕМ (1495)
 Национална библиотека „Свети Кирило и Методије“
 Софија (Бугарска)
 Rc 495.1 – листови 178б и 179а
 PSALTER WITH ADDITIONS (1495)
 National Library of “St. St. Cyril and Methodius”
 Sofia (Bulgaria)
 Rc 495.1 – pages 178b and 179a

Псалтир с послѣдовањем (1495) штампан је на четвртини табака, димензије 240 x 141 мм. Укупни опсег је 348 листова. На свакој страници има по 27 редова.

Псалтир развија графичка рјешења приликом штампања *Октоиха првогласника*, која несумњиво упућују на Венецију. Оригинални примјерци *Псалтира* Црнојевића права су ријеткост.

Psalter with Additions (1495) was printed on the quarter of sheet, dimensions 240 x 141 mm. The complete volume contains 348 leaves. Each page has 27 rows.

Psalter further developed the graphic solutions created upon the printing of *Octoechos of the First Tone* that undoubtedly point to the Venetian origins. Original copies of *Psalter* from the Crnojević printing house are a real rarity.

ПСАЛТИР С ПОСЛѢДОВАЊЕМ (1495)
 Национална библиотека „Свети Кирило и Методије“
 Софија (Бугарска)
 Rc 495.1 – лист 188а
 PSALTER WITH ADDITIONS (1495)
 National Library of “St. St. Cyril and Methodius”
 Sofia (Bulgaria)
 Rc 495.1 – page 188a

КРАЈЕМ XV ВИЈЕКА КАДА СУ ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ НАРОДИ ПОТПАЛИ ПОД ТУЉУ РЕЛИГИОЗНУ ДОМИНАЦИЈУ, СНАБДЕВАЊЕ НЕОПХОДНИМ КЊИГАМА ЗА БОГОСЛУЖБУ ПОКАЗАЛО СЕ КАО НАЈВАЖНИЈЕ ПИТАЊЕ.

УТВРДИЛИ СМО ДА У БУГАРСКИМ АРХИВИМА ПОСТОЈЕ ТРИНАЕСТ ЦЕТИЊСКИХ ИЗДАЊА И ТО: 9 ОКТОИХА ПРВОГЛАСНИКА ИЗ 1494. ГОДИНЕ И 4 ПСАЛТИРА ИЗ 1495. ГОДИНЕ.

Др Марија Полимирова
Центар за словенско-византијска истраживања „Иван Дучев“
Софија (Бугарска)

AT THE END OF THE 15TH CENTURY WHEN THE SOUTH SLAVIC PEOPLES FELL UNDER THE FOREIGN RELIGIOUS DOMINATION, THE PROVISION OF NECESSARY LITURGICAL BOOKS APPEARED AS THE MOST IMPORTANT ISSUE.

WE ESTABLISHED THAT THERE ARE THIRTEEN CETINJE EDITIONS IN THE BULGARIAN ARCHIVES, INCLUDING 9 COPIES OF OCTOECHOS OF THE FIRST TONE OF 1494 AND 4 COPIES OF THE PSALTER OF 1495.

Dr Maria Polimirova
Centre de Recherches Slavo-Byzantines "Ivan Dujčev"
Sofia (Bulgaria)

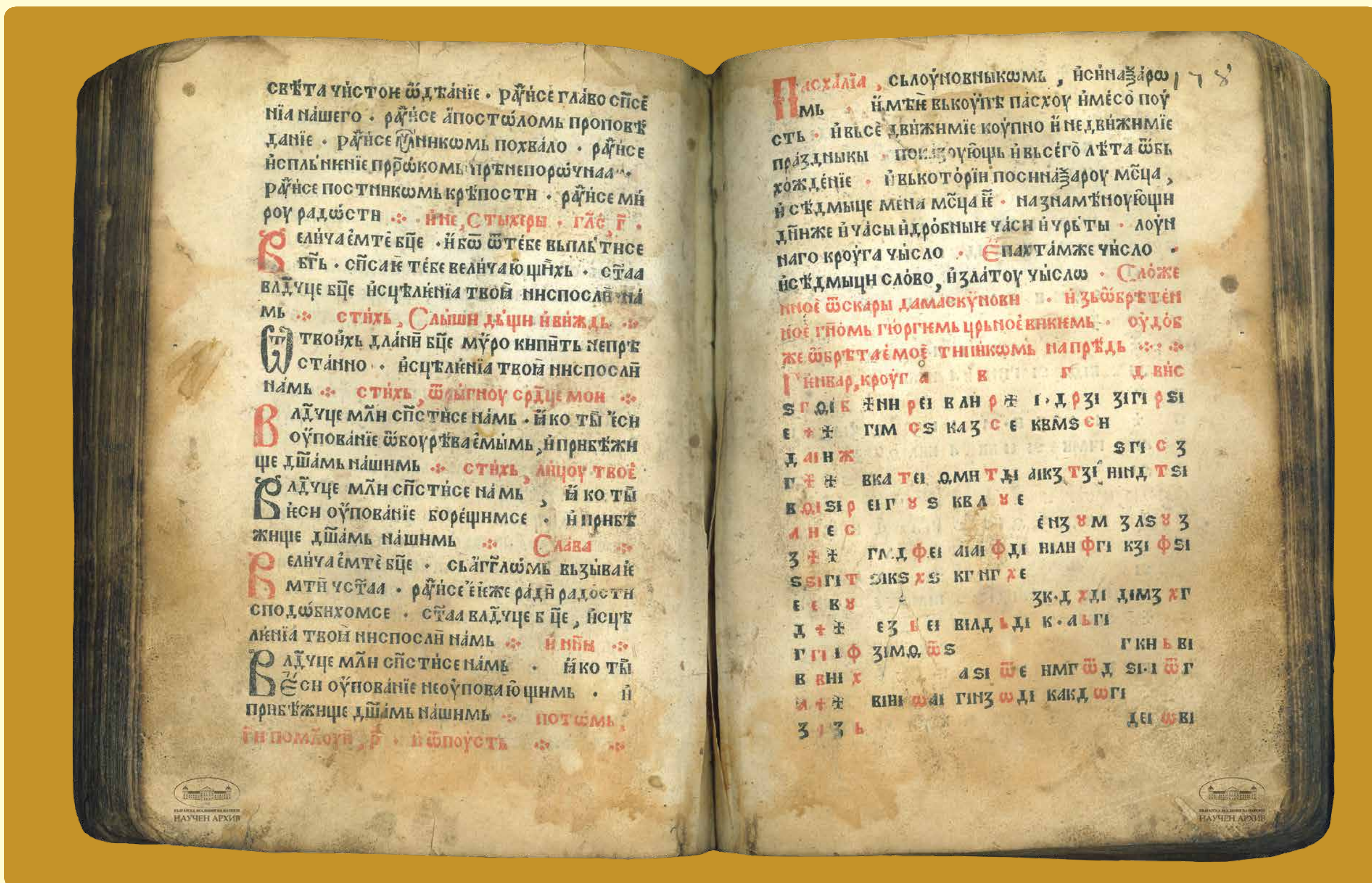

Из говора Псалтира с посъедовањем

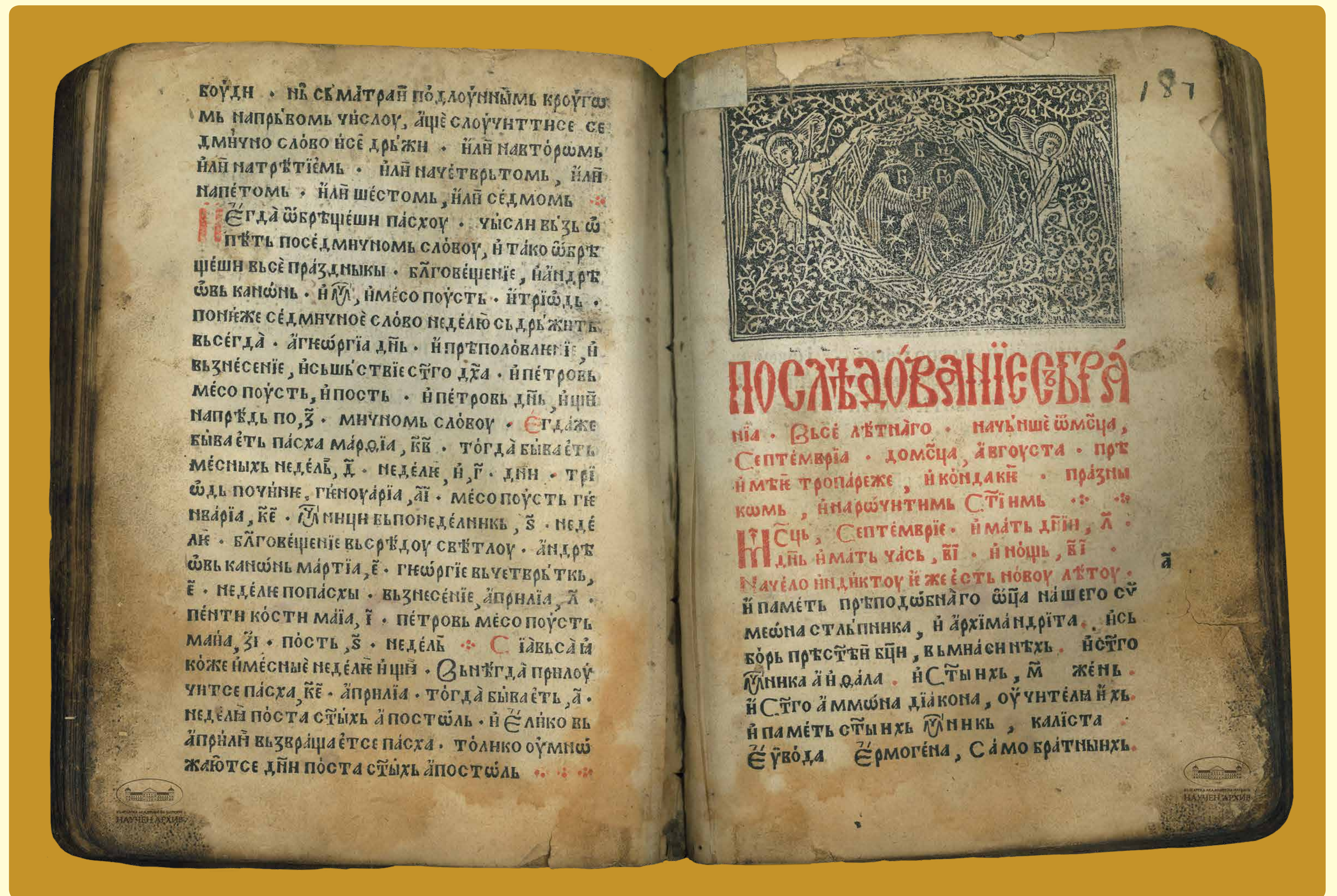
„Сви који хоће могу се богато наслађивати овом књигом. Ко њу прочита – био то цар, или владика, или кнез, или прост човјек, сиромах или пали у безбројне напасти – имаће сваку утјеху. Јер књига је ова мудрости наставник, жалости промјена, ђевојаштву чувар, с Богом вјенчање, животу учитељ, свакоме добру покретач...“

From the epilogue of Psalter with Additions

“Everyone who is willing can greatly enjoy this book. Anyone who reads it – whether a tsar, or bishop, or prince, or common man, pauper or those fallen in countless obsessions – shall have every comfort. Because this book is a teacher of wisdom, transformation of grief, guardian of virginity, marriage with God, life tutor, initiator of everything good...”

- ПСАЛТИР С ПОСЪЕДОВАЊЕМ
- (1495)
- Научни архив
- Бугарске академије наука
- Софија (Бугарска)
- Sign. – збирка X.a.e.122
- PSALTER WITH ADDITIONS
- (1495)
- Scientific archive of
- the Bulgarian Academy of Sciences
- Sofia (Bulgaria)
- Sign. – collection X.a.e.122

• ПСАЛТИР С ПОСЪЕДОВАЪЕМ
 • (1495)
 • Научни архив
 • Бугарске академије наука
 • Софија (Бугарска)
 • Sign. X.a.e.122
 • PSALTER WITH ADDITIONS
 • (1495)
 • Scientific archive of
 • the Bulgarian Academy of Sciences
 • Sofia (Bulgaria)
 • Sign. X.a.e.122

Требник и Четворојеванђеље (1496) Prayer Book and Four Gospels (1496)

Четврта књига из Црнојевића штампарије био је *Молишвеник*, односно *Требник*, као једна од најважнијих књига словенскога бого-служења.

Требник (1496) је штампан на четвртини табака. Максимални формат књижног блока је 245 x 210 мм с укупно 264 листа. На свакој страници књиге има, у највећем броју случајева, по 23 реда.

Четворојеванђеље (1496), последња је књига из Црнојевића штампарије, није сачувана нити у фрагментима.

The fourth book printed in the Crnojević printing house was *The Prayer Book*, one of the most important Slavic liturgical books.

Prayer Book (1496) was printed on the quarter of sheet. Maximum format of the text block is 245 x 210 mm with 264 leaves. Most of the pages have 23 rows.

The Four Gospels (1496), the last book printed in the Crnojević printing house, has not been saved, not even in fragments.

ЈЕДАН ОД НАЈЗНАЧАЈНИЈИХ УГАОНИХ КАМЕНОВА ЦРНОГОРСКЕ СРЕДЊОВЈЕКОВНЕ КУЛТУРЕ, И КЊИЖЕВНОСТИ ПОСЕБНО, СВАКАКО ЈЕ ЦРНОЈЕВИЋА ШТАМПАРИЈА С КРАЈА XV ВИЈЕКА.

ПО ФИЛИЛОШКОЈ КАРАКТЕРИСТИЦИ, СВЕ КЊИГЕ ЦРНОЈЕВИЋА ШТАМПАРИЈЕ ПРИПАДАЈУ ЗЕТСКОЈ РЕДАКЦИЈИ ЦРКВЕНОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА И ПРАВОПИСА. У ПИТАЊУ ЈЕ БИО ПРИРОДНИ НАСТАВАК ТРАДИЦИЈЕ ЈОШ ИЗ ДУКЉАНСКОГ ПЕРИОДА, КОЈИ ЈЕ СНАЖНО ЗАЖИВИО У ЕПОХИ БАЛШИЋА И ЦРНОЈЕВИЋА.

Проф. др Драгоје Живковић
црногорски историчар

ONE OF THE MOST IMPORTANT MILESTONES OF THE MONTENEGRIN MEDIEVAL CULTURE, AND LITERATURE IN PARTICULAR, WAS CERTAINLY THE CRNOJEVIĆ PRINTING HOUSE FROM THE END OF THE 15TH CENTURY.

ACCORDING TO THE PHILOLOGICAL CHARACTER, ALL BOOKS OF THE CRNOJEVIĆ PRINTING HOUSE BELONG TO THE MONTENEGRIN REDACTION OF CHURCH SLAVONIC AND ORTHOGRAPHY. THAT WAS THE NATURAL CONTINUATION OF TRADITION DATING FROM THE PERIOD OF DUKLJA THAT DEVELOPED STRONGLY IN THE EPOCH OF THE RULING DYNASTIES OF BALŠIĆ AND CRNOJEVIĆ.

Prof. Dr Dragoje Živković
Montenegrin historian

ИЗДАЊА БУРЂА ЦРНОЈЕВИЋА БИЛА СУ ОБРАЗАЦ ВИСОКОКВАЛИТЕТНОГ ПОЛИГРАФСКОГ ОСТВАРЕЊА И ТАЛЕНТОВАНОГ УМЈЕТНИЧКОГ РЈЕШЕЊА. ТО СУ, У ПУНОМ ЗНАЧЕЊУ РИЈЕЧИ, РЕМЕК-ДЈЕЛА, КОЈА НИКО У XVI ВИЈЕКУ НИЈЕ УСПИО ДА НАДМАШИ

Проф. др Евгениј Љвович Немировски
руски слависта

EDITIONS PRODUCED BY ĐURĐA CRNOJEVIĆ REPRESENTED A MODEL FOR THE HIGH QUALITY GRAPHICS AND TALENTED ARTISTIC SOLUTIONS. THESE ARE MASTERPIECES IN THE FULL SENSE OF THE WORD, THAT NOBODY MANAGED TO SURPASS IN THE 16TH CENTURY.

Prof. Dr Evgenij Ljvovič Nemirovski
Russian Slavist

- МОЛИТВЕНИК БУРЂА ЦРНОЈЕВИЋА
- Фотошопско издање.
- Црногорска академија наука и умјетности,
- Подгорица и Централна народна библиотека Црне Горе „Бурђе
- Црнојевић“ Цетиње, 1993.
- THE PRAYER BOOK OF ĐURĐA CRNOJEVIĆ
- Phototype edition.
- The Montenegrin Academy of Sciences and Arts,
- Podgorica and the Central National Library
- of Montenegro "Đurđe Crnojević", Cetinje, 1993.

Штампарија Божидара Вуковића Подгоричанина The Printing House of Božidar Vuković Podgoričanin

БОЖИДАР ВУКОВИЋ ПОДГОРИЧАНИН (Ђурићи, Подгорица, око 1460 – Венеција, 1539) – војвода и штампар. Рођен у племићкој породици. Претпоставља се да је био високи државни чиновник – логотет, главни писар на двору Ивана Црнојевића на Цетињу. После пада Зете под османску власт, одлази у Венецију, где оснива штампарију и бави се трговином. У периоду од 1518. до 1540. године радио је као главни редактор, издавач и штампар. Цар Карло Хабзбуршки му је 1533. године додијелио титулу племића Светог римског царства. Поштујући његову последњу жељу, син Вићенцо је његово тијело пренио у манастир Св. Богородице на острву Старчево, у Скадарском језеру.

BOŽIDAR VUKOVIĆ PODGORIČANIN (Đurići, Podgorica, around 1460 – Venice, 1539) – duke and printer. He was born in a noble family. It is believed that he was a state official – logothete, the head secretary at the court of Ivan Crnojević in Cetinje. After the fall of Zeta under the Ottoman rule, he went to Venice where he established a printing house and started a trade business. In the period between 1518 and 1540 he worked as the head editor, publisher and printer. In 1533, Emperor Charles V awarded him a noble title of the Holy Roman Empire. Respecting his last wish, Božidar's son Vincenzo transferred his body to the monastery of Holy Mother of God on the island of Starčevo, in the Skadar Lake.

Б В О

- ЛИЧНИ ЗНАК
- БОЖИДАРА ВУКОВИЋА ПОДГОРИЧАНИНА
- PERSONAL MARK
- BOŽIDAR VUKOVIĆ PODGORIČANIN

Књиге из штампарије Божидара Вуковића објављиване су овим редом: *Псалтир* (1519), *Служабник* (1519), *Зборник за њушнике – Молићвеник* (1520), *Зборник за њушнике* (1536), *Октоих њешо-іласник* (1537), *Празнични минеј* (1538) и *Требник* (1540).

Прва издања Б. Вуковића штампана су углавном на пергаменту, а касније на папиру.

Books from the printing house of Božidar Vuković were published in the following order: *Psalter* (1519), *Služabnik* (Prayer Book) (1519), *Zbornik za putnike – Molitvenik* (Prayer Book) (1520), *Zbornik za putnike* (1536), *Octoechos of the Fifth Tone* (1537), *Menaion* (1538) and *Trebnik* (Prayer Book) (1540).

The first editions of B. Vuković were mostly printed on parchment, and later on paper.

- БИСТА БОЖИДАРА ВУКОВИЋА ПОДГОРИЧАНИНА
- раг академској вајара Ристија Стилијовића
- (Краљев парк, Подгорица)
- BUST BOŽIDAR VUKOVIĆ PODGORIČANIN
- the work of the academic sculptor Risto Stijović (King's Park, Podgorica)

У Венецији и Западу Божидарово име има више варијанти. На италијанском је гласило: *Dionisio della Vechia*, а латински: *Dionisius a Vetula*. Његова пуна интитулација: „Аз гријешниј Христу раб, Божидар Вуковић, отачеством от диоклитијских странах, в предјељех македонских, от града сушту глагољемага Подгорица“.

In Venice and in western countries Božidar's name had several versions. In Italy he was called *Dionisio della Vechia*, in Latin *Dionisius a Vetula*. Finally, this is his full intitulation: “I sinful servant of Christ, Božidar Vuković, a native of Dioclean country in the Macedonian lands, from the city called Podgorica”.

Псалтир (1519) Psalter (1519)

Божидар Вуковић није само штампао књиге у Венецији, већ је и изливао слова која су донешена у друге земље, да би се штампале књиге. У штампању књига помагали су му штампари Пахомије и Макарије, затим поп Теодосије, параклисијар Генадије, јерођакон Мојсије, јеромонах Мардарије, Тодор, ђакон Дамјан и Милан и Стефан Скадранин.

Beside printing books in Venice, Božidar Vuković also casted letters that were taken to other countries for the purpose of printing books. In the work of printing books he had the help of printers Pahomije and Makarije, as well as priests Teodosije and Genadije, hierodeacon Mojsije, hieromonk Mardarije, Todor, deacons Damjan and Milan and Stefan Skadranin.

„По заповијести господина ми Божидара, Подгоричанина, ја грешни и посљедњи свештеноинок Пахомије, од Црне Горе, Ријеке (Ријеке Црнојевића) сложих ова слова љета 7028, а од рођења Христа 1519. у Венецији.“

ПАХОМИЈЕ
Псалтир

“At the command of my master Božidar Podgoričanin, I sinful and the last of the monks Pahomije of Montenegro, from Rijeka put together these letters on the summer of 7028, or 1519 anno Domini in Venice.”

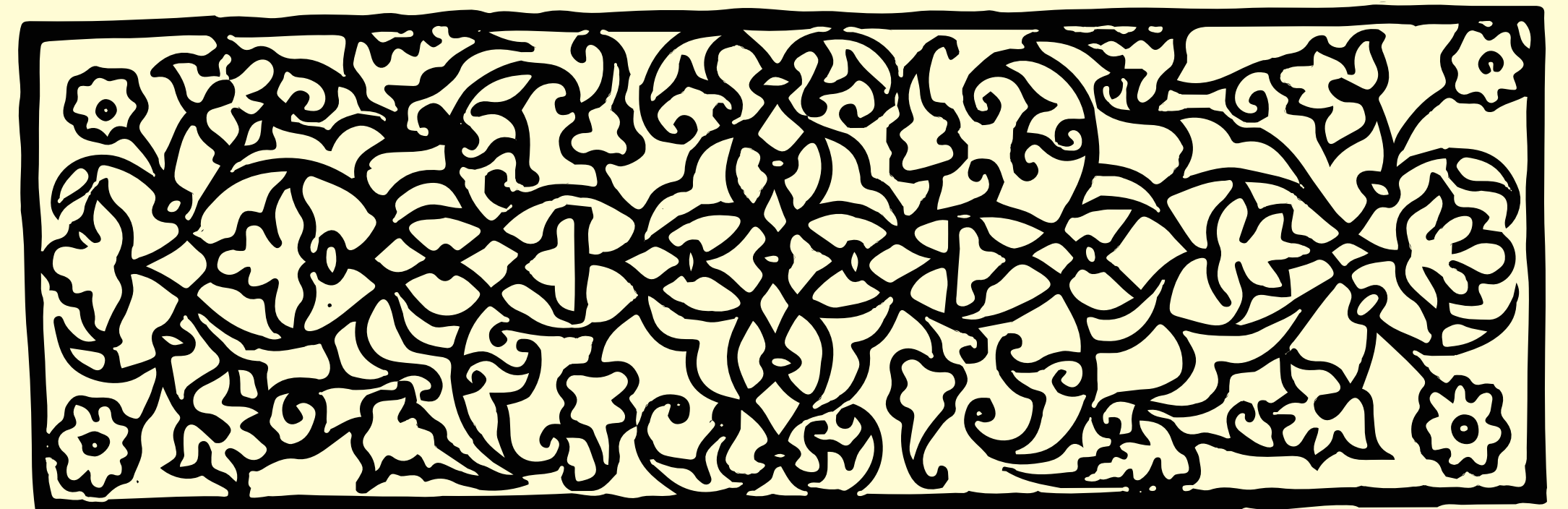
ПАХОМИЈЕ
Psalter

ЈЕРОМОНАХ ПАХОМИЈЕ

Од свих седам Макаријевих мајстора типографа остало је записано име Пахомијево. И Пахомије „от Ријеке“ (Црнојевића) емигрирао је с Ђурђем Црнојевићем 1496. године. Касније је био главни штампар Божидара Вуковића Подгоричанина од 1519. до 1529. године. Рукојелисао је три хириличке књиге: *Служабник* (1519), *Псалтир* (1519) и *Молишвеник* (1520). У свим књигама с поносом истиче своје црногорско поријекло, а у *Молишвенику* још додаје „от остров диоклитијскога језера“. Управо инок Пахомије потврђује директну везу између Црнојевића штампарије и Божидара Вуковића у континуитету црногорског штампарства.

HIEROMONK PAHOMIJE

Of all seven Makararije's masters of typography one the name of Pahomije remained recorded. Pahomije of Rijeka Crnojevića emigrated with Đurađ Crnojević in 1496. Later, between 1519 and 1529 he was the chief printer of Božidar Vuković Podgoričanin. He produced three Cyrillic books: *Služabnik* (Prayer Book) (1519), *Psalter* (1519) and *Molitvenik* (Prayer Book) (1520). In all of the books he proudly emphasised his Montenegrin origin, and in *Molitvenik* he also added “ot ostrov dioklitijskago jezera” (from the island in the Skadar Lake). Monk Pahomije is the connection between the Crnojević printing house and Božidar Vuković in the continuity of the Montenegrin printing.

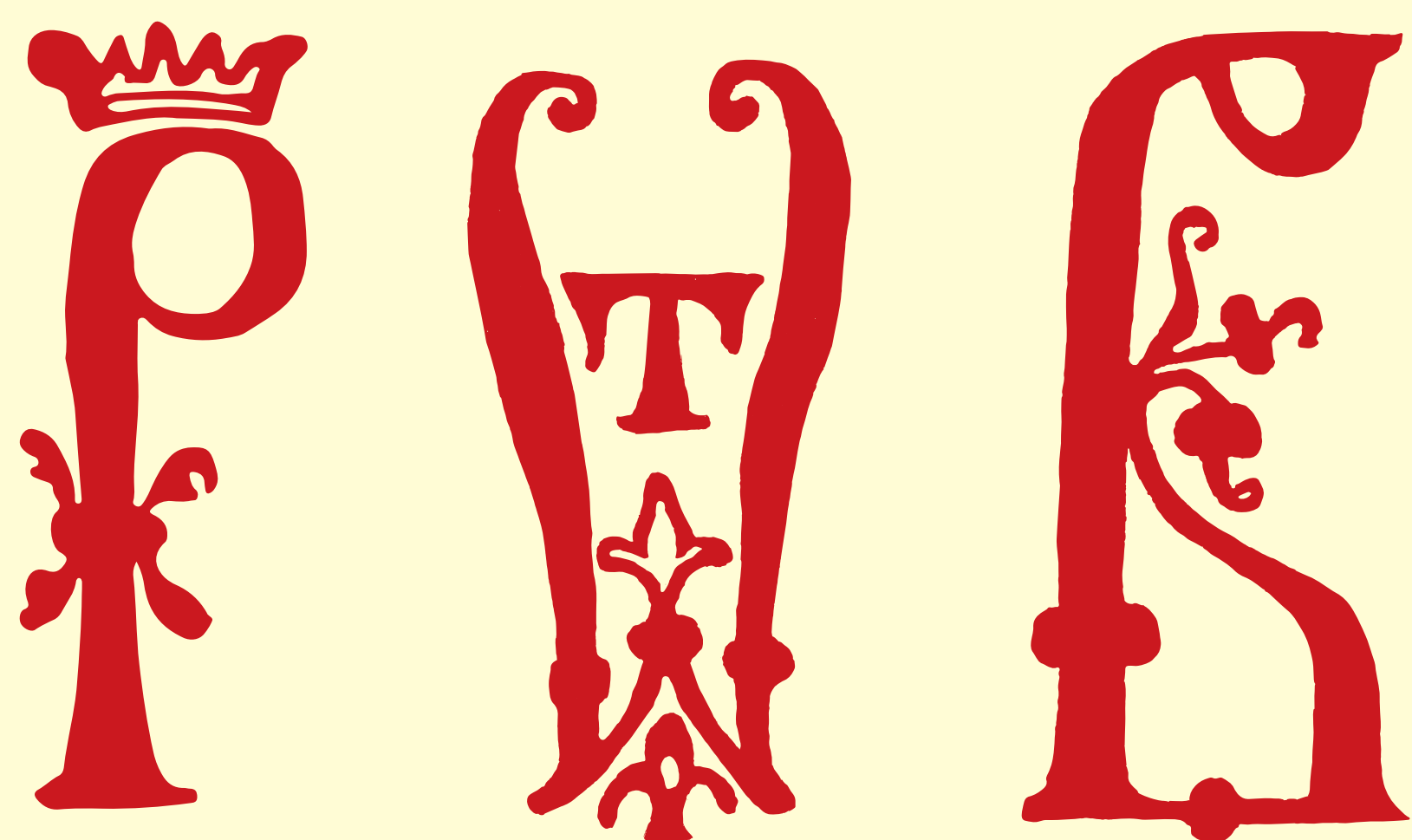
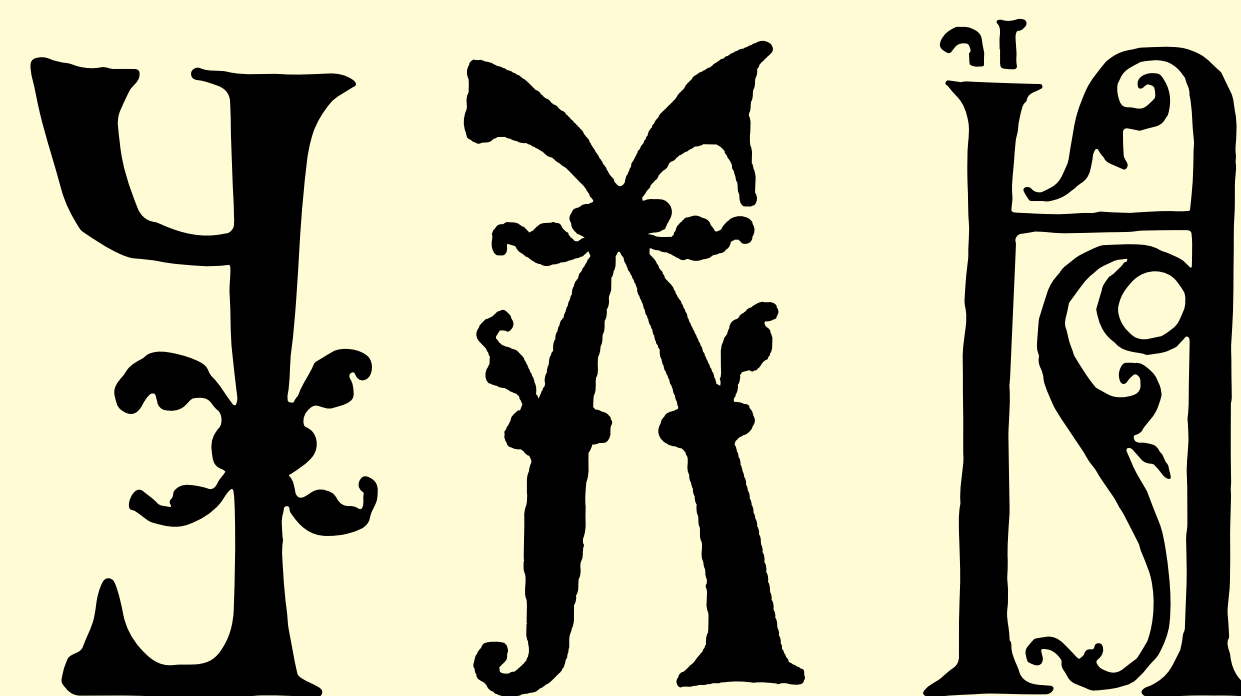

ПОСЛАВЪ СЪЗДАНА
ВЪ СЕЛѢТНАГО • НАЧѢНШЕ ѿ МѢСА, СЕ
ПТѢМВРІА • ДО МѢСА, АВГУСТА • ПРѢ
ИМѢИ, ТРОПАРѢЖЕ, НѢКОИДАКѢ • ПРѢ
ЗНАКОМЪ, НѢМАРОЧИТѢМЪ СѢИМЪ ѿ ѿ
МѢ, СЕПТѢВРІЕ • НѢМАТЬ ДНѢИ, Л •
МЪ ДНѢИ НѢМАТЬ ЧѢ, ВѢ • НѢНОЩѢ, ВѢ •
НАЧЕЛО НѢДИКТОУЕЖЕ НѢНОВОУ ЛѢТУ •
НѢ ПАМѢТЬ ПРѢЛЮБИМОГО ѿЦА НАШЕГО СѢ
МЕѢНА СѢЛѢПНИКА, НѢАРХИМА НѢДРИТА •
НѢ СѢБОРЪ ПРѢСѢТѢИ ВѢИ, ВЪЗМІА СНИЕ •
НѢ СѢТГО МѢНИКА НѢАЛА • НѢА • ЧѢ •
ЖЕНЬ • НѢ СѢТГО АММОНА

Р

ПСАЛТИР •
Из књиге Р. Вујошевић
„Штампар Војвода Божидар Вуковић Подгоричанин“
Музеји и галерије Титограда, 1981.
PSALTER •
From the book R. Vujošević
“Stamper of the Božidar Vuković Duke Podgoričanin”
Museums and galleries of Titograd, 1981

Служабник (1519) Služabnik (Prayer Book) (1519)

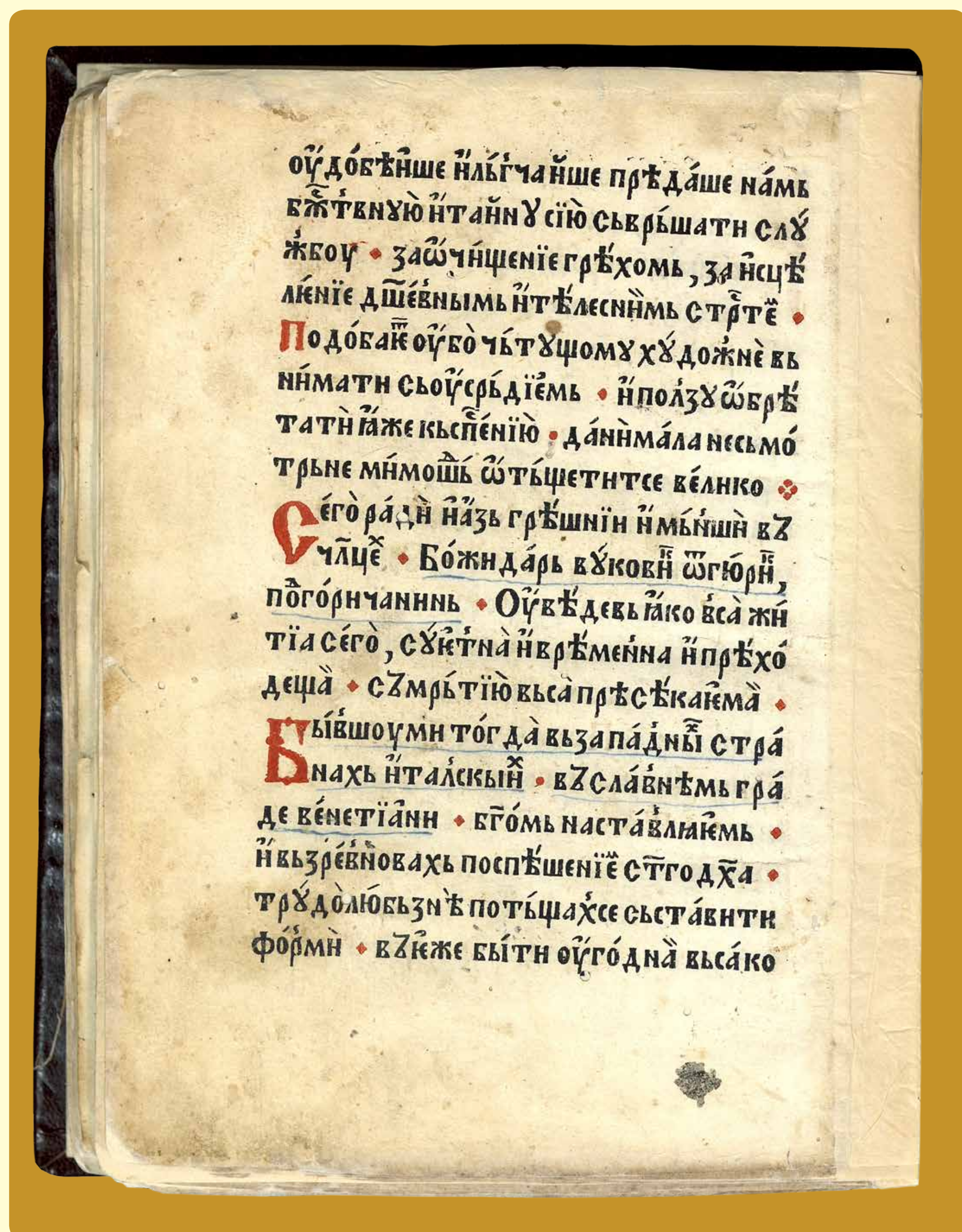
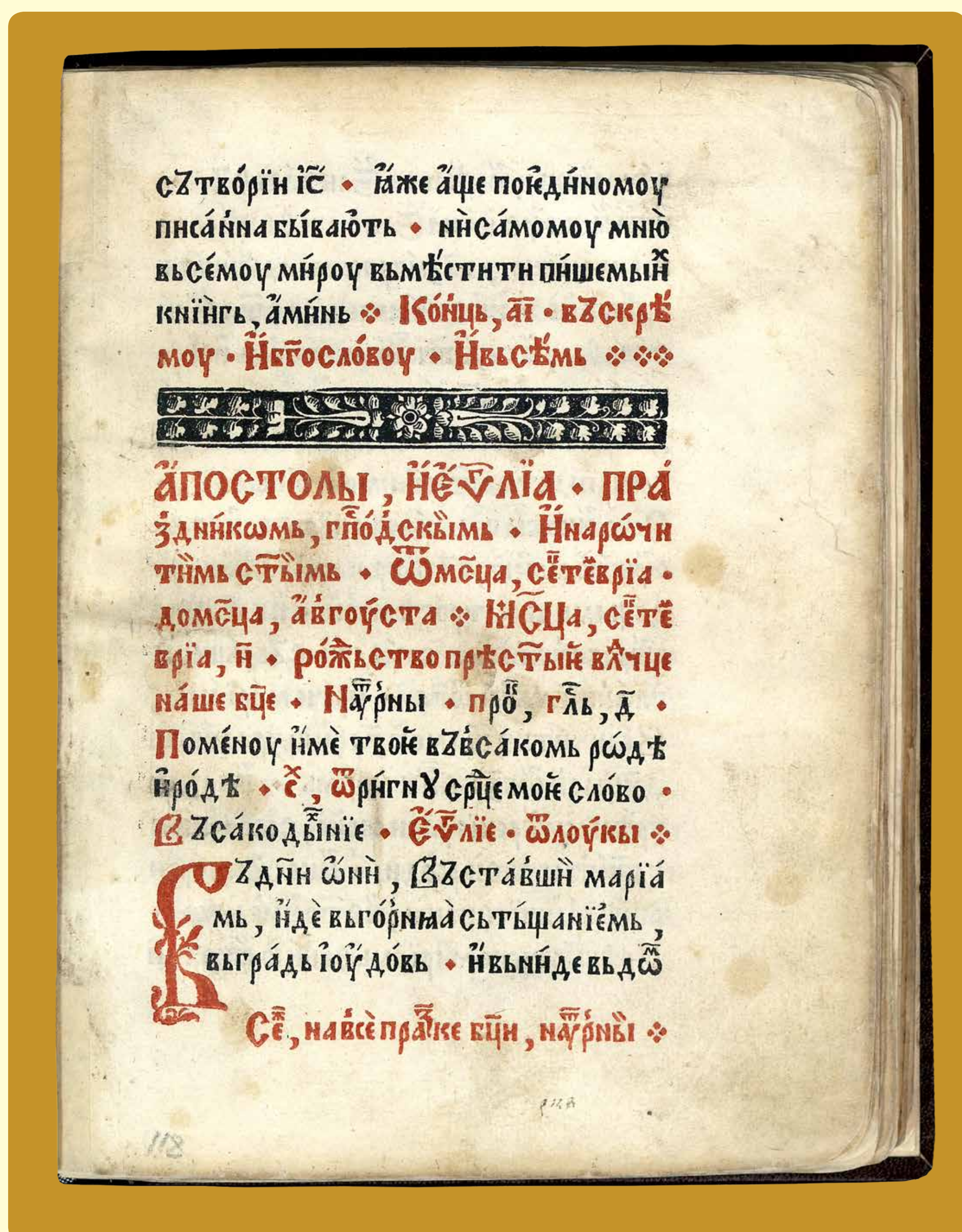

Ако би се штампарство у Црној Гори могло подијелити по епохама, прва би била она ободско-цетињска, а рад Божидача Вуковића могао би се сврстати у другу епоху ћирилскога штампарства. Већину својих књига Вуковић је радио према добијеном рукопису.

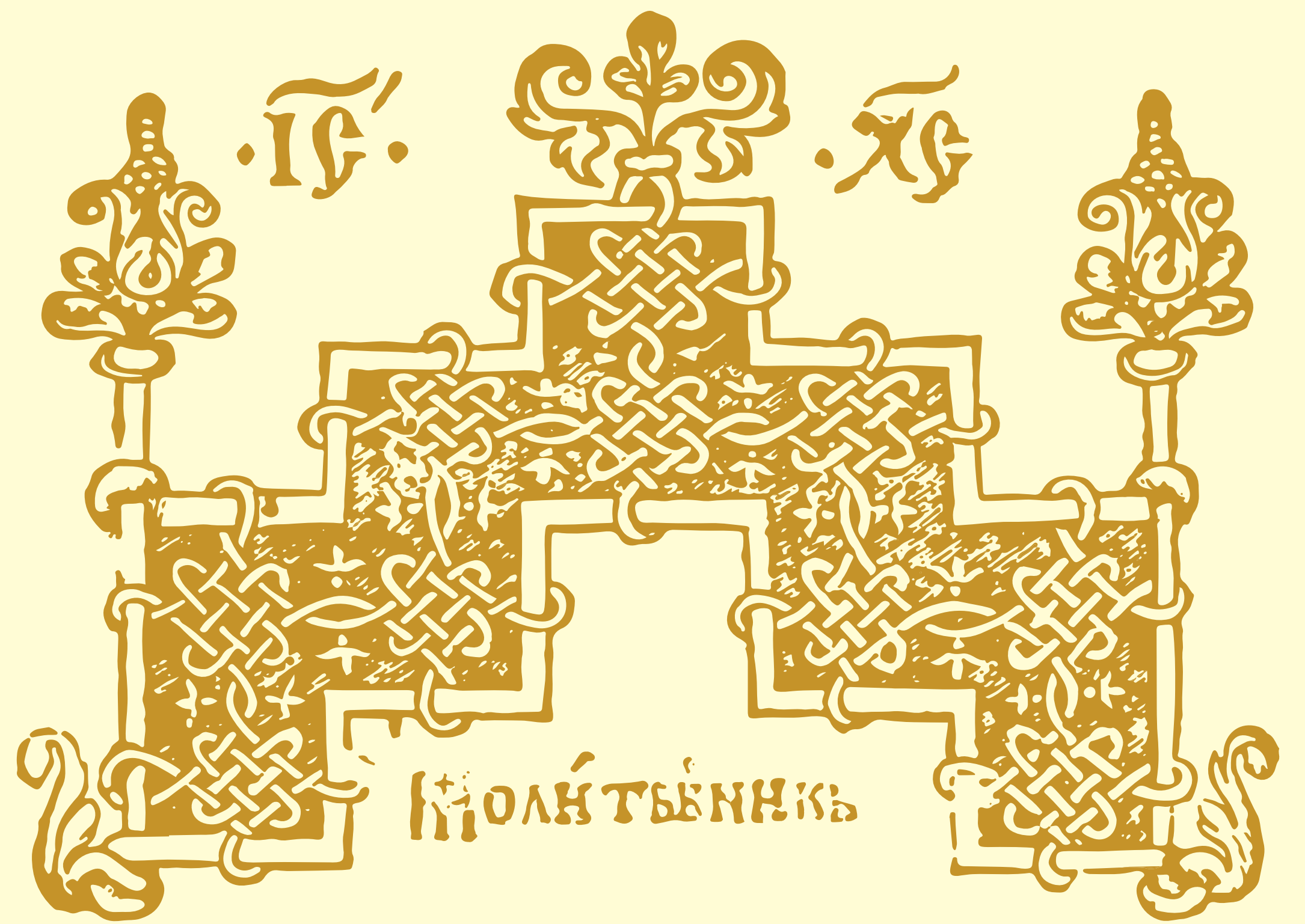
Божидар Вуковић Подгоричанин „из села Ђурићи крај Подгорице“ представља стога драгуљ у круни црногорског штампарства и писмености. Вуковићев допринос је немјерљив, што потврђује број књига штампаних у његовој штампарији у Венецији, расутих по библиотекама и манастирима широм Европе.

If we try to categorize the Montenegrin printing by epochs, the first would be the epoch of Obod and Cetinje, whereas the work of Božidar Vuković could be placed in the second epoch of the Cyrillic printing. Most of his books Vuković made according to the available manuscripts.

Božidar Vuković Podgoričanin “from Đurići near Podgorica” was a jewel in the crown of the Montenegrin printing and literacy. His contribution to the production of typewritten books was immeasurable, which is testified by the number of books printed in his press in Venice that can be found in monasteries and libraries across Europe.

Зборник за путнике
 – Молитвеник
 (1520)
 Zbornik za putnike
 – Molitvenik (Prayer Book)
 (1520)

У издањима Божидара Вуковића препознаје се утицај италијанске ренесансе и домаће рукописне традиције – кад се говори о орнаментици, док су илустрације плод стварања сопственога израза источноправославне иконографије, са занемарљивим западњачким утицајем.

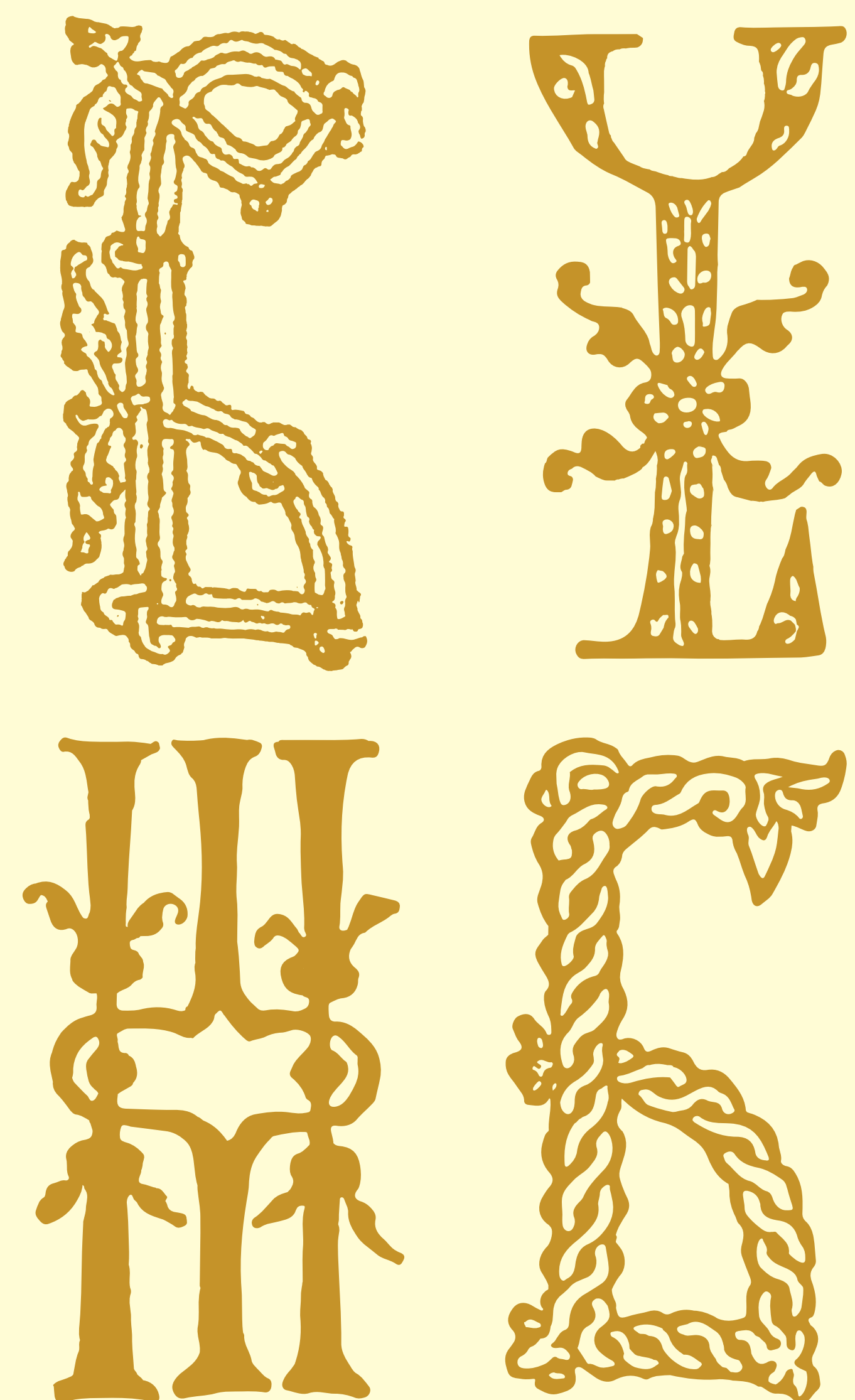
In the editions of Božidar Vuković there's an apparent influence of Italian Renaissance and our handwriting tradition as regards ornaments, whereas the illustrations are a product of specific expression of the Eastern Orthodox iconography, with very little western influence.

БОГОРОДИЦА С ХРИСТОМ :
 Зборник за путнике :
 – Молитвеник :
 (1520) :
 MADONNA WITH CHRIST :
 Zbornik za putnike :
 – Molitvenik (Prayer Book) :
 (1520) :

СВЕТИ ЂОРЂЕ :
 Зборник за путнике :
 – Молитвеник :
 (1520) :
 SAINT GEORGE :
 Zbornik za putnike :
 – Molitvenik (Prayer Book) :
 (1520) :

КЊИГЕ КОЈЕ СУ ИЗ ЊЕГОВЕ (БОЖИДАРОВЕ) И ЊЕГОВОГ СИНА ТИСКАРНЕ ИЗАШЛЕ, БИХУ МНОГО СТОЛЕТЈАХ ЈЕДИНО ДУХОВНО БЛАГО НАШЕГА НАРОДА ИЗТОЧНЕ ЦРКВЕ. ПА ЈОШ И САДА НЕМА ГОТОВО ЦРКВЕ ИЗТОЧНОГ ОБРЕДА У КОЈОЈ СЕ НЕ БИ ПОКРАЈ НОВИИХ РУСКИХ ЦРКВЕНИХ КЊИГАХ НАШЛО КОЈЕГОД БОЖИДАРЕВО ДЈЕЛО. ЊЕМУ ИМА ПОСРЕДНО НАРОД НАШ ЗАХВАЛИТИ ШТО СЕ ЈЕ У ИЗТОЧНОЈ ЦРКВИ СЛОВЕНСКИ ЈЕЗИК, А Ш ЊИМЕ И КРСТЈАНСКИ ЗАКОН У ТУРСКОЈ ЦАРЕВИНИ УЗДРЖАТИ МОГАО.

Иван Кукуљевић Сакцински
 хрватски историчар, књижевник и политичар

THE BOOKS THAT CAME OUT OF THE PRINTING PRESS OF BOŽIDAR AND HIS SON WERE FOR MANY CENTURIES THE ONLY SPIRITUAL TREASURE OF OUR PEOPLE AND THE EASTERN CHURCH. EVEN TODAY THERE IS ALMOST NO CHURCH OF EASTERN RITE THAT BESIDE NEWER RUSSIAN CHURCH BOOKS DON'T HAVE SOME BOŽIDAR'S WORK. OUR PEOPLE CAN INDIRECTLY THANK HIM FOR THE PRESERVATION OF THE SLAVONIC LANGUAGE IN THE EASTERN CHURCH AND OF THE CHRISTIAN LAW IN THE OTTOMAN EMPIRE.

Ivan Kukuljević Sakcinski
 Croatian historian, literary and politician

ОКТОИХ
(1537)
Octoechos
(1537)

ОСИМ ПО СТРУКТУРНОМ УМЈЕТНИЧКОМ ОБЛИКОВАЊУ, ТРЕБА ЦРНОГОРСКУ ШТАМПАКУ КЊИГУ ПОСМАТРАТИ И У ПРОЦЕСУ НАШЕ НОВОВЈЕКОВНЕ ЕВРОПЕИЗАЦИЈЕ, С КОЈОМ ПОЧИЊЕ И ПРЕПОРОЂАВАЊЕ НАШЕ СВИЈЕСТИ.

Др Павле Мијовић
црногорски историчар културе

APART FROM ITS STRUCTURAL ARTISTIC SHAPING, WE SHOULD ALSO OBSERVE THE MONTENEGRIN PRINTED BOOK IN THE CONTEXT OF THE NEW PERIOD OF EUROPEANISATION THAT WAS ACCOMPANIED BY THE RENAISSANCE CONSCIENCE.

Dr Pavle Mijović
Montenegrin cultural historian

Празнични минеј
(1538)
Menaion
(1538)

Празнични минеј Божидара Вуковића из 1538. године је најстарији минеј штампан на црквенословенском језику.

Текст је штампан у новом слогу с двије колоне (72 и 60 мм). Садржи 432 листа.

Božidar Vuković's *Menaion* of 1538 is the oldest printed menaion in Church Slavonic.

The text is printed in two columns. The verse is new (72 and 60 mm). *Menaion* contains 432 leaves.

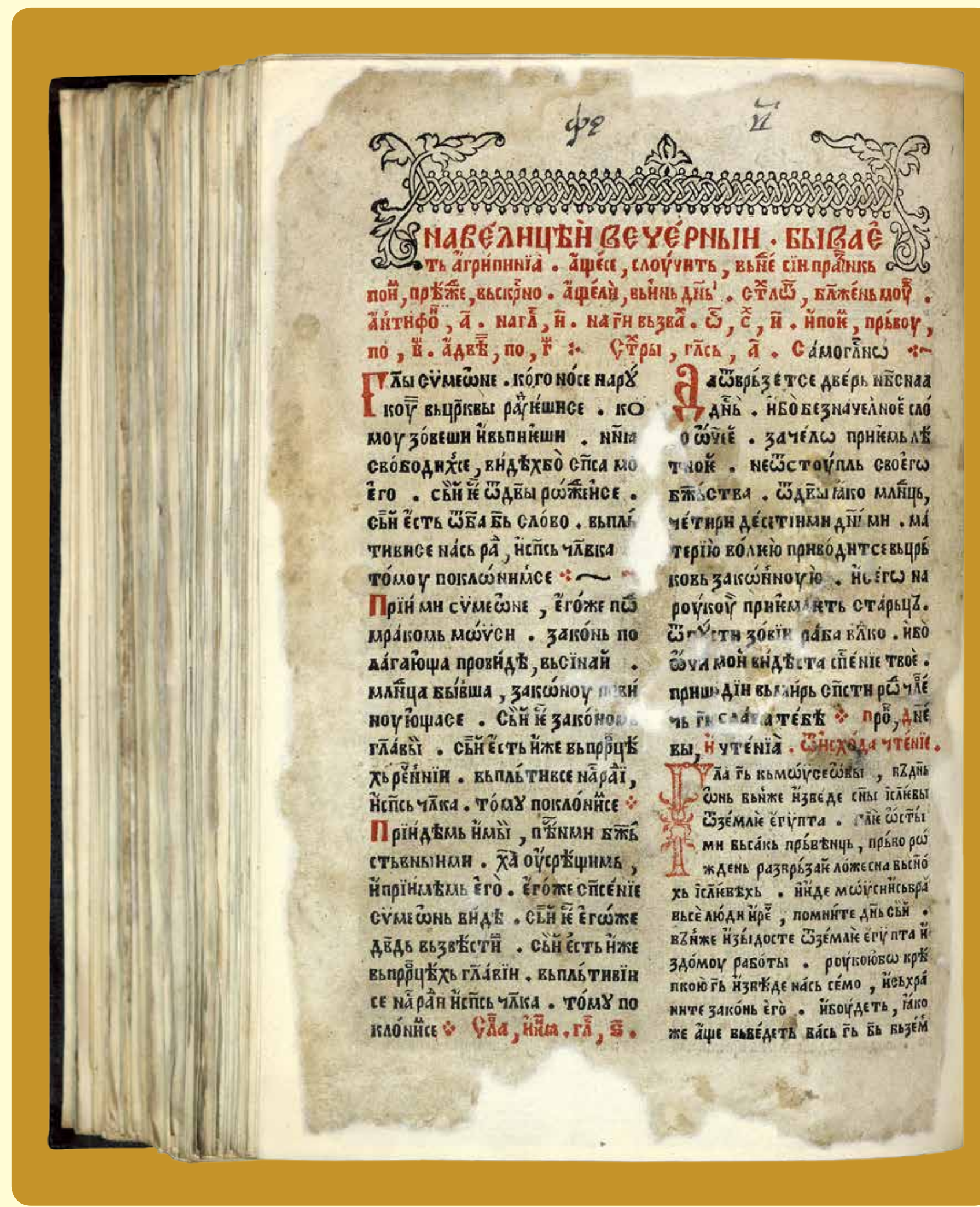
- ПРАЗНИЧНИ МИНЕЈ
- Ризница
- Цетињској манастира
- MENAION
- The treasury of
- the Cetinje Monastery

УНИВЕРЗИТЕТ

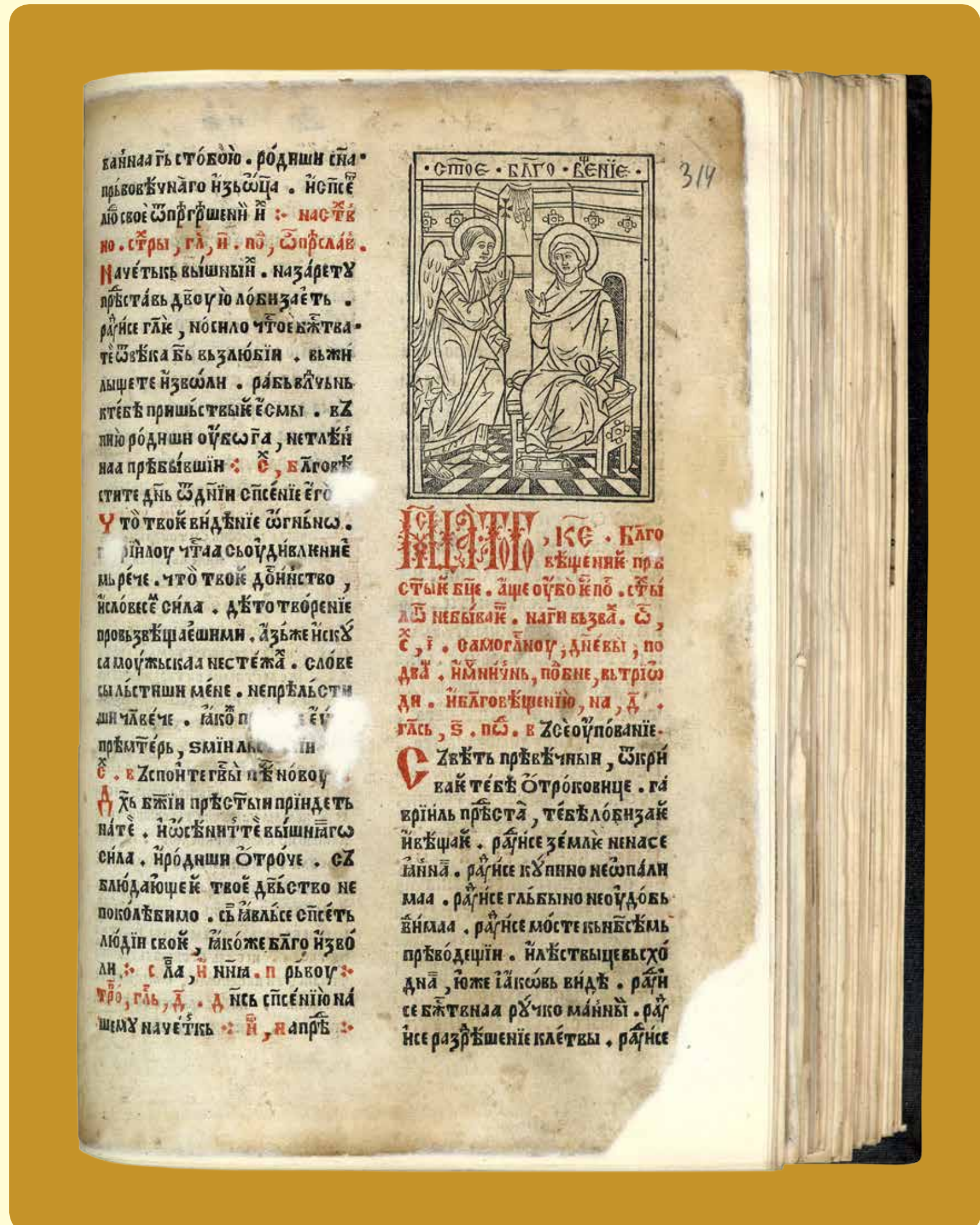

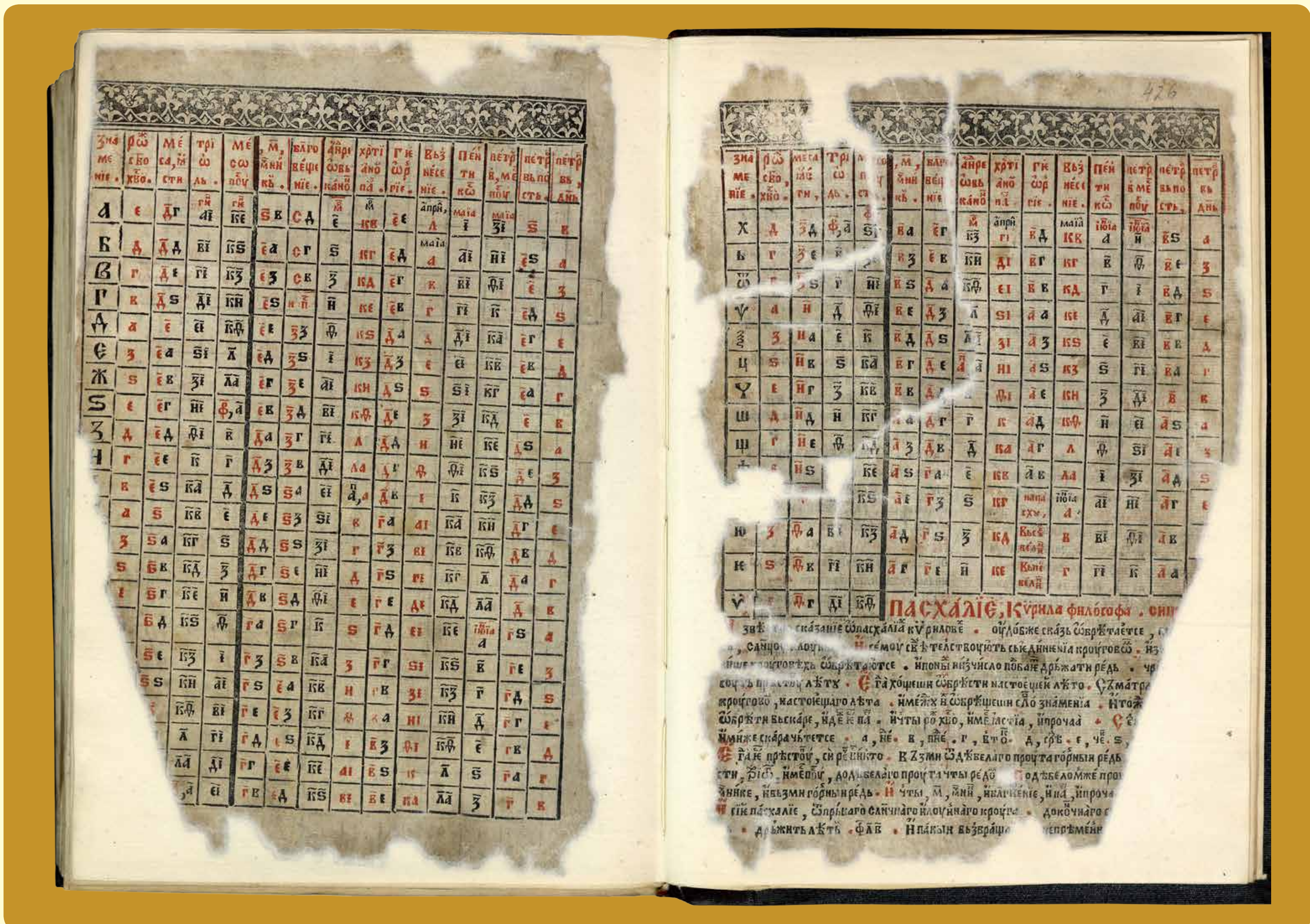
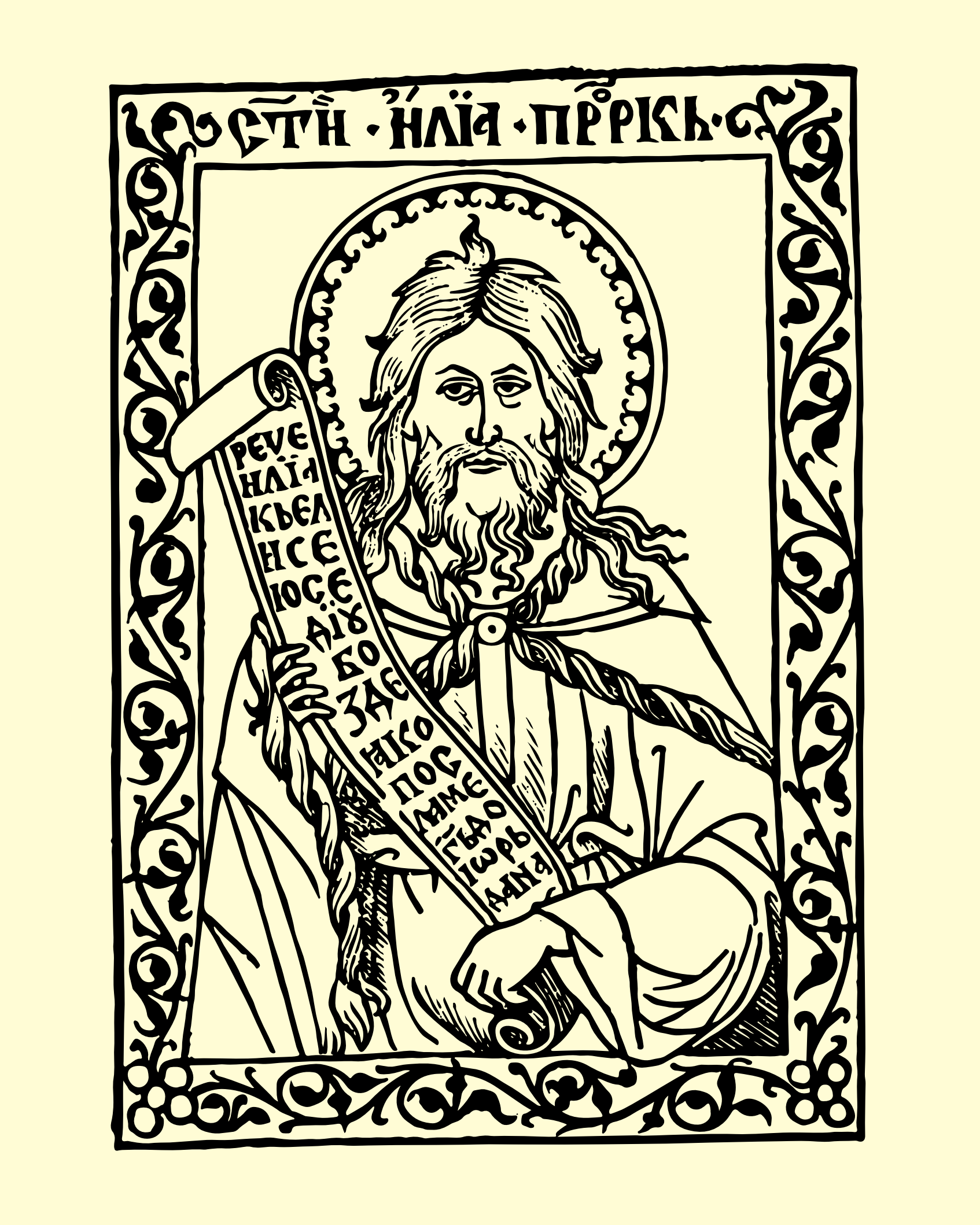
ПРАЗНИЧНИ МИНЕЈ (1538)
 Национална библиотека
 „Свети Кирило и Методије“
 Софија (Бугарска)
 Rc 538.1g – лист 283a
 MENAION (1538)
 National Library of
 “St. St. Cyril and Methodius”
 Sofia (Bulgaria)
 Rc 538.1g – page 283a

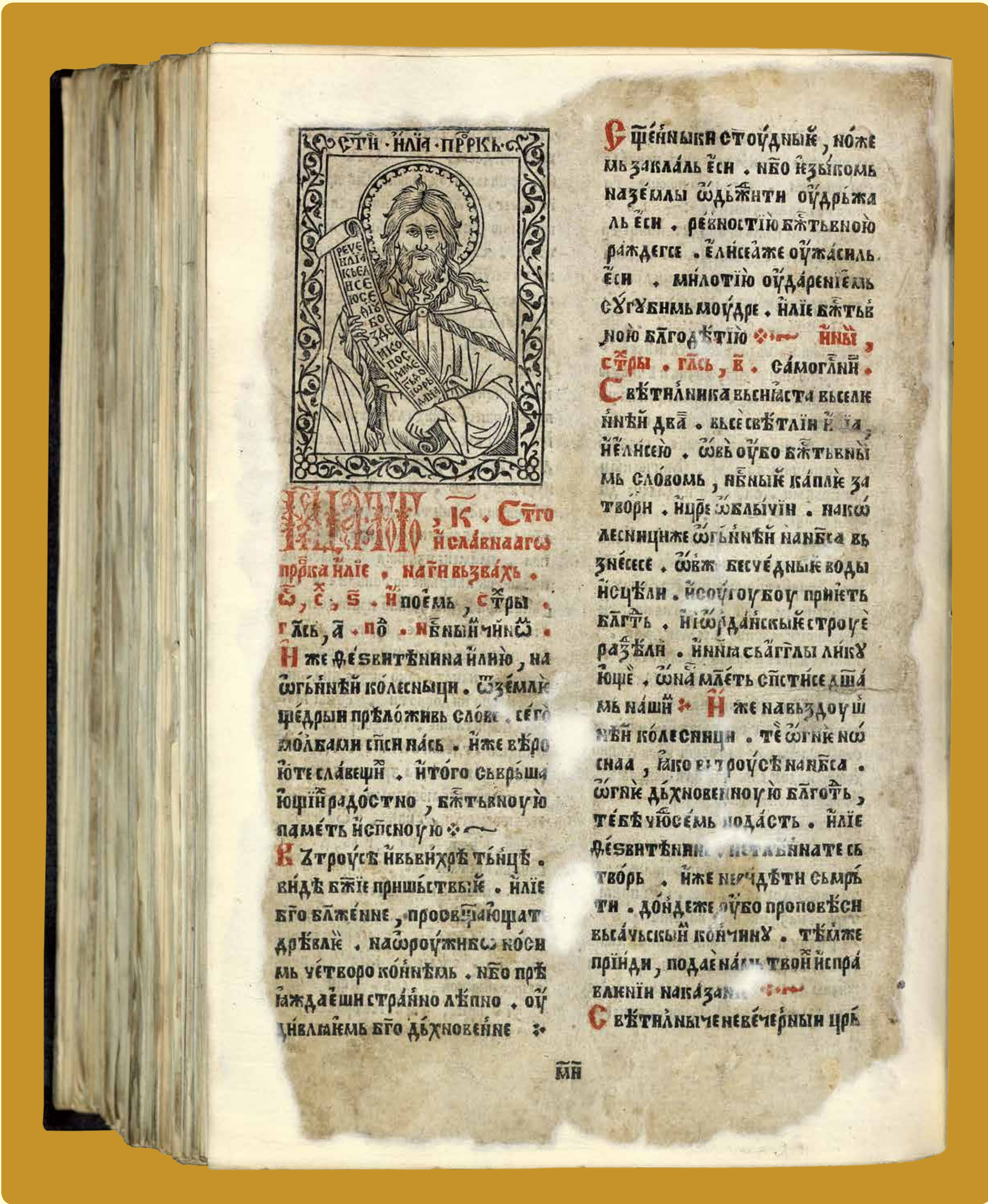
ПРАЗНИЧНИ МИНЕЈ (1538)
 Национална библиотека
 „Свети Кирило и Методије“
 Софија (Бугарска)
 Rc 538.1g – лист 283b
 MENAION (1538)
 National Library of
 “St. St. Cyril and Methodius”
 Sofia (Bulgaria)
 Rc 538.1g – page 283b

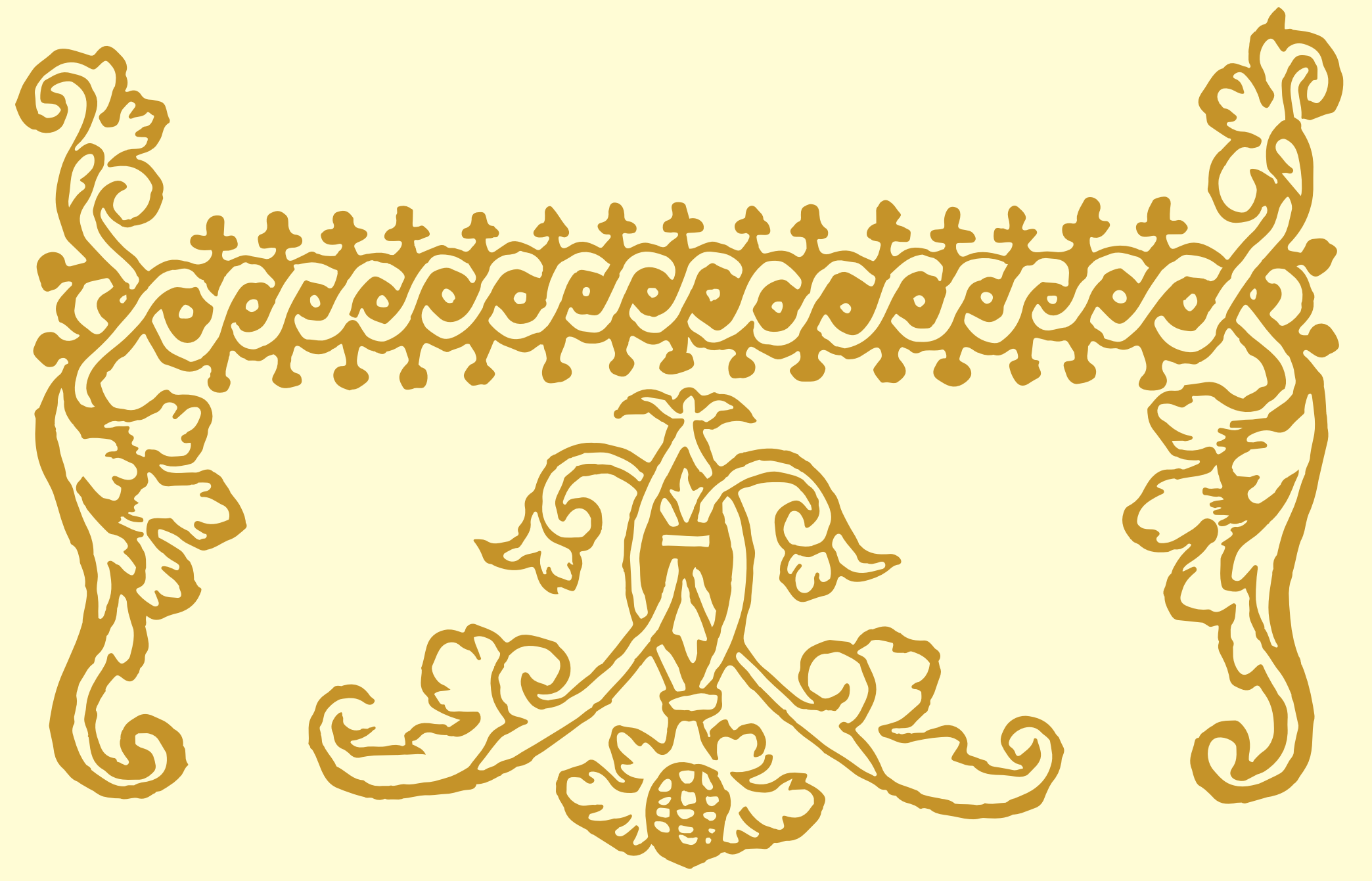
ПРАЗНИЧНИ МИНЕЈ (1538)
 Национална библиотека
 „Свети Кирило и Методије“
 Софија (Бугарска)
 Rc 538.1g – лист 314a
 MENAION (1538)
 National Library of
 “St. St. Cyril and Methodius”
 Sofia (Bulgaria)
 Rc 538.1g – page 314a

ПРАЗНИЧНИ МИНЕЈ (1538)
 Национална библиотека
 „Свети Кирило и Методије“
 Софија (Бугарска)
 Rc 538.1g – листови 425b и 426a
 MENAION (1538)
 National Library of
 “St. St. Cyril and Methodius”
 Sofia (Bulgaria)
 Rc 538.1g – pages 425b and 426a

• ПРАЗНИЧНИ МИНЕЈ (1538)
 • Национална библиотека
 • „Свети Кирило и Методије“
 • Софија (Бугарска)
 • Rc 538.1g – лист 380b
 • MENAION (1538)
 • National Library of
 • “St. St. Cyril and Methodius”
 • Sofia (Bulgaria)
 • Rc 538.1g – page 380b

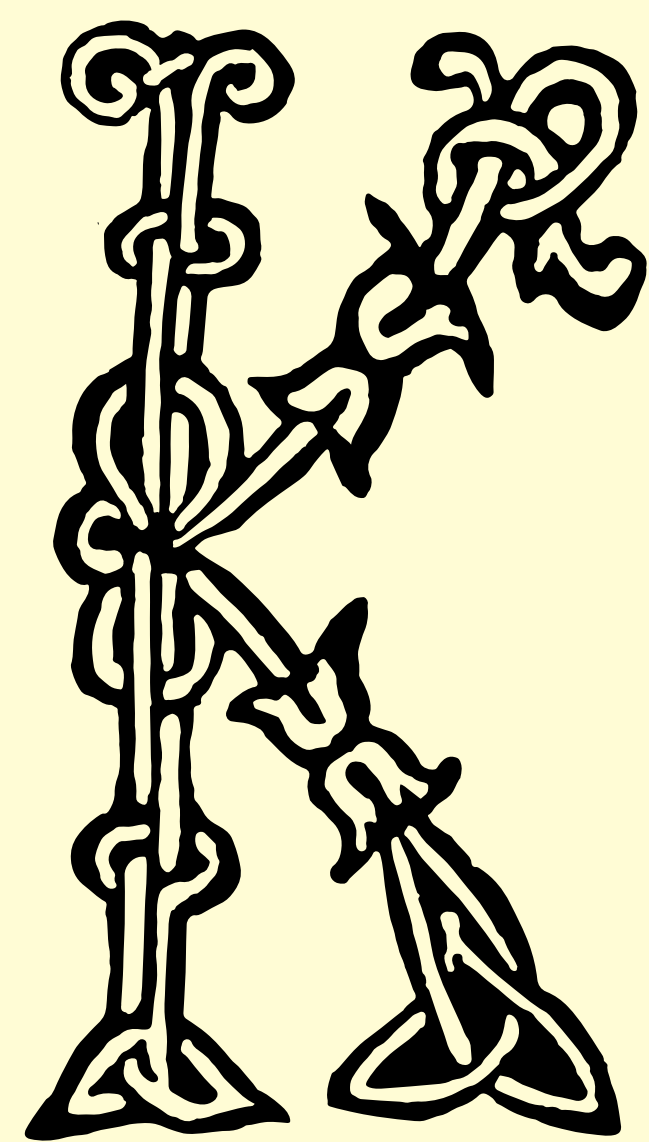
ПОСАДОВАНИЈЕ БОЖИДАРА ВУКОВИЋА ЈЕ ВЕЉЕВАЊИЈЕ

ИЗГРАДЊА ТРГОВАЧКЕ МРЕЖЕ ЗА ДИСТРИБУЦИЈУ ПРВИХ СЛОВЕНСКИХ, ЋИРИЛИЧНО ШТАМПАНИХ КЊИГА НА БАЛКАНСКОМ ПОЛУОСТРВУ ПОВЕЗУЈЕ СЕ С ИМЕНОМ ЦРНОГОРЦА – БОЖИДАРА ВУКОВИЋА КОЈИ ЈЕ ОСНОВАО ПРВУ И НАЈВЕЋУ СЛОВЕНСКУ ШТАМПARIЈУ У ВЕНЕЦИЈИ. ОН САСТАВЉА, ШТАМПА И ДИСТРИБУИРА ОВУ ВРЛО ТРАЖЕНУ, НЕОПОХОДНУ РОБУ ЗА ВЈЕРУ И ДУХ СВИХ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА.

Др Марија Полимирова
 Центар за словенско-византијска истраживања „Иван Дујчев“
 Софија (Бугарска)

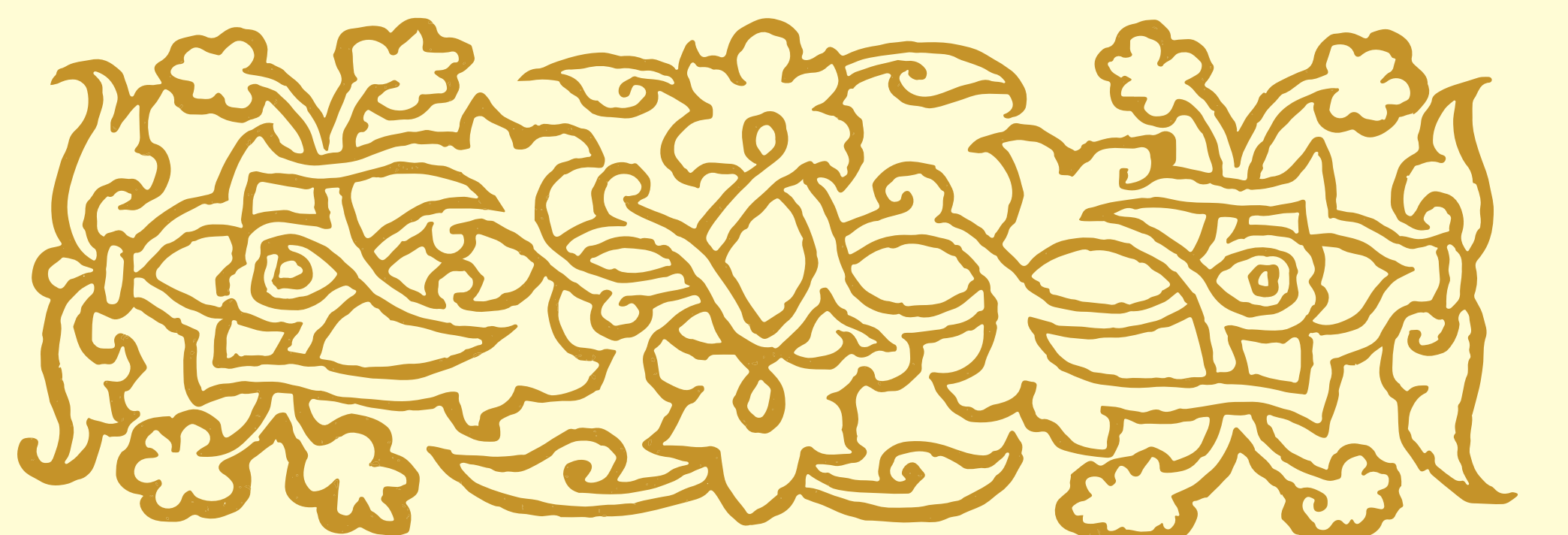
DEVELOPMENT OF THE TRADE NETWORK FOR DISTRIBUTION OF THE FIRST SLAVIC CYRILLIC PRINTED BOOKS ON THE BALKAN PENINSULA IS RELATED TO THE NAME OF MONTENEGRIN – BOŽIDAR VUKOVIĆ WHO ESTABLISHED THE FIRST AND THE LARGEST SLAVIC PRINTING HOUSE IN VENICE. HE COMPILED, PRINTED AND DISTRIBUTED THIS VERY DEMANDED COMMODITY CRUCIAL FOR THE PRESERVATION OF FAITH AND SPIRIT OF ALL SOUTH SLAVS.

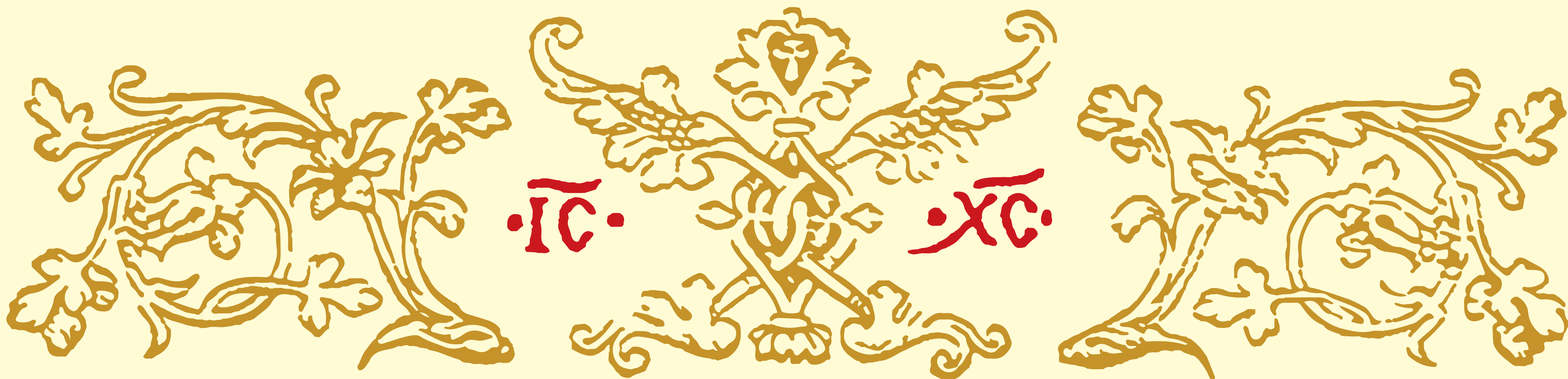
Dr Maria Polimirova
 Centre de Recherches Slavo-Byzantines “Ivan Dujčev”
 Sofia (Bulgaria)

Празнични минеј Божидара Вуковића Подгоричанина пронађен 2019. године у цркви Св. Атанасиј село Премка, Кичево у Северној Македонији. Књига се сада чува у архиву Дебарско-кичевске епархије у Охриду. (фотографија С. Цвешковски).

Menaion of Božidar Vuković Podgoričanin found in 2019 in the St. Atanasij Church in the village of Premka, Kičevo, the Republic of Northern Macedonia. The book is now kept in the archive of the Eparchy of Debar and Kičevo in Ohrid. (Photographed by S. Cvetkovski).

И тако, милошћу великога Господа Бога и Спаса нашега Исуса Христа, благодети и дару Светога Духа, ја гријешни, слуга Христов, Божидар Вуковић, родом из Диоклитијске земље, у предјелима македонским, баш из града, званог Подгорица, видјевши у посљедње вријеме, рушење и уништавање светих цркава, од јеретичких народа, и смањење божанских књига, обретох се због тога, у западној земљи италијанској, у свјетски славном мјесту Венецији, увидев да је све у овом животу сујетно, краткотрајно и пролазно, сакупих, колико сам умом могао постићи, оно што ће служити просвјетљивању и сјају светих цркава. Бог ми је помагао да испуним своју жељу.

БОЖИДАР ВУКОВИЋ ПОДГОРИЧАНИН
Празнични минеј

And so, by the mercy of the Lord and our Saviour Jesus Christ, by blessing and gift of the Holy Spirit, I sinful servant of Christ, Božidar Vuković, a native of Dioclean country in the Macedonian lands, from the city called Podgorica, recently being witness to devastation and destruction of holy churches by the heretic peoples, and disappearance of divine books, found myself therefore in the western country of Italy, in the world-famous city of Venice, and having realised that everything in this life is vain, ephemeral and temporary, I collected as much as I could muster with my intellect, the matter that would serve the enlightenment and the glory of the holy churches. God helped me to fulfil my wish.

BOŽIDAR VUKOVIĆ PODGORIČANIN
Menaion

Вићенцо Вуковић Vincenzo Vuković

ВИЋЕНЦО ВУКОВИЋ (Венеција, око 1518 – после 1575) – штампар, син Божицара Вуковића. Штампарску дјелатност започео је 1546. године. Углавном је радио на прештампавању очевих књига, настојећи да унаприједи квалитет штампе. Почетком 60-тих година, због велике конкуренције, издаје своју штампарију под закуп. Немаштина у коју је запао седамдесетих година XVI вијека, приморава га да прода штампарију. У штампарији Вуковића, од 1519. до 1638. године одштампано је 28 наслова.

VINCENZO VUKOVIĆ (Venice, around 1518 – after 1575) – printer, son of Božidar Vuković. He started the printing activity in 1546. He was mostly reprinting his father's books, trying to improve the quality of print. At the beginning of 1560s, because of the increasingly growing competition, he leased his printing house. Hardship that befell him in 1570s forced him to sell the printing house. The printing press of the Vuković family printed 28 titles between 1519 and 1638.

ЗА РАЗЛИКУ ОД ПАЛТАШИЋА, КОЈИ ЈЕ ШТАМПАО КЛАСИКЕ (ЦИЦЕРОНА, ЛАКТАНЦИЈА, ТЕРЕНЦИЈА, ТИБУЛА, ОВИДИЈА, ЈУВЕНАЛА, ВЕРГИЛИЈА, ПРОПЕРЦИЈА) И КОМЕРЦИЈАЛНЕ ПИСЦЕ НОВИЈЕГА ДОБА (BARTOLUS DE SAXOFERRATO У 8 КЊИГА), ШТАМПАРСКИ РАД У ВЕНЕЦИЈИ НАСТАВИЛИ СУ И БОЖИДАР ВУКОВИЋ ПОДГОРИЧАНИН И ЊЕГОВ СИН ВИЋЕНЦО И ЈЕРОЛИМ ЗАГУРОВИЋ КОТОРАНИН, АЛИ ЋИРИЛИЧКИМ ИЗДАЊИМА.

Др Радослав Ротковић
црногорски историјар књижевности

UNLIKE PALTAŠIĆ WHO PRINTED CLASSICS (CICERO, LACTANTIUS, TERENCE, TIBULLUS, OVID, JUVENAL, VIRGIL, PROPERCIO) AND COMMERCIAL WRITERS OF MORE RECENT PERIOD (BARTOLUS DE SAXOFERRATO IN 8 BOOKS), BOŽIDAR VUKOVIĆ PODGORIČANIN AND HIS SON VINCENZO, AND JEROLIM ZAGUROVIĆ KOTORANIN PURSUED THE PRINTING TRADE IN VENICE WITH CYRILLIC EDITIONS.

Dr Radoslav Rotković
Montenegrin literary historian

Вићенцо Вуковић штампао је *Псалтир* (1546), *Зборник* (1547), *Служабник* (1554), *Молишвеник – зборник* (1560), *Окѣоих њеѣо-ласник* (око 1560) и поново *Псалтир* (1561).

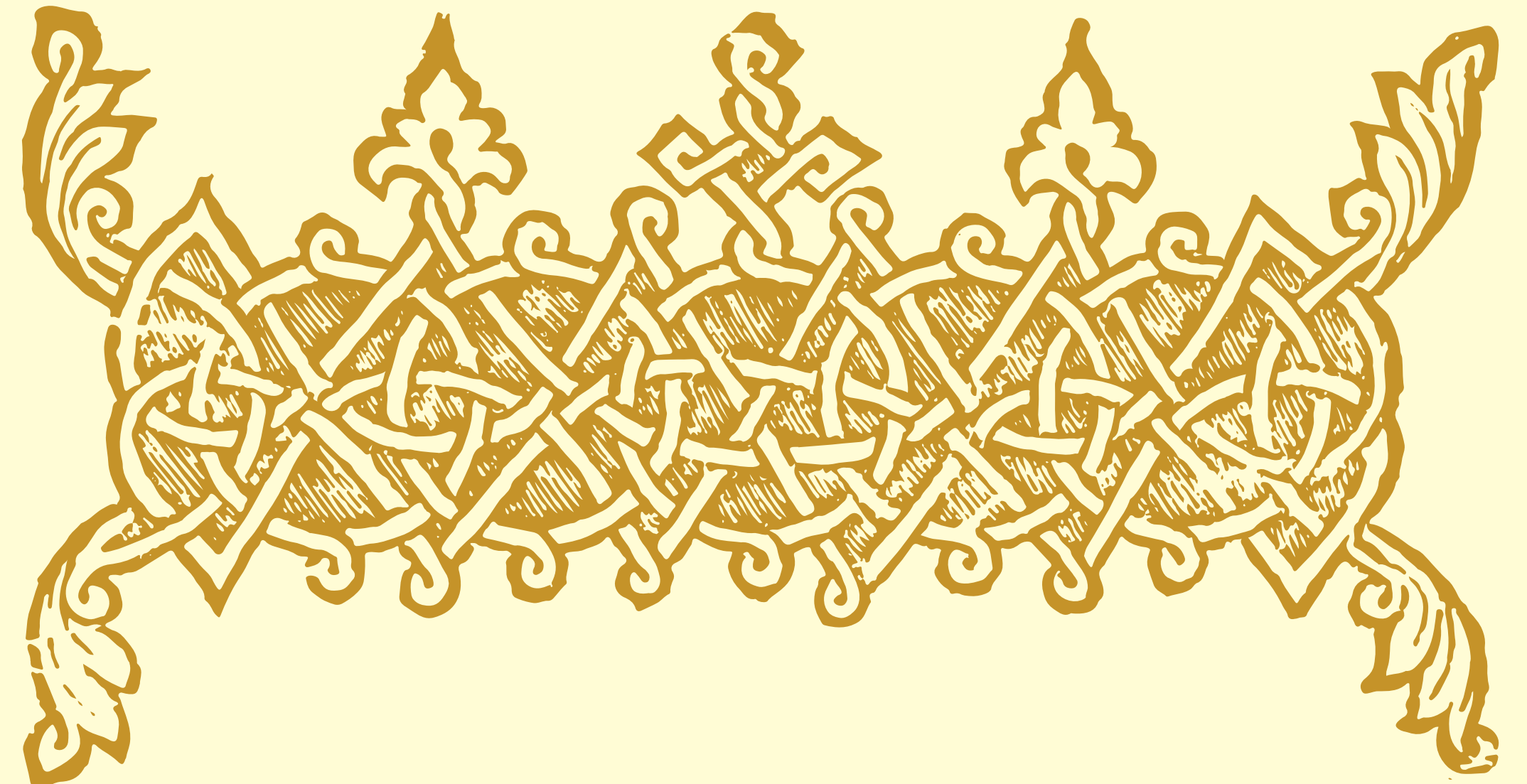
Vincenzo Vuković printed *Psalter* (1546), *Zbornik (Prayer Book)* (1547), *Prayer Book* (1554), *Molitvenik – zbornik (Prayer Book)* (1560), *Octo-echos of the Fifth Tone* (around 1560) and again *Psalter* (1561).

ЦРНА ГОРА ИМАЛА ЈЕ У XV И XVI СТОЉЕЋУ ЧИТАВУ ПЛЕЈАДУ КУЛТУРНИХ ПОДВИЖНИКА: ИЗДАВАЧА, ШТАМПАРА И ШТАМПАРА-ИЗДАВАЧА, ДА СЕ СА ЊОМ НИЈЕДАН СЛОВЕНСКИ НАРОД НИТИ ДРЖАВА, БЕЗ ОБЗИРА НА ВЕЛИЧИНУ ТЕРИТОРИЈЕ И БРОЈ СТАНОВНИКА, НЕ МОГУ УПОРЕДИТИ. ОВИ НАШИ ЗНАНИ И НЕЗНАНИ ЗАСЛУЖНИЦИ СУ НА РАЗМЕЂУ СРЕДЊЕГ И НОВОГ ВИЈЕКА ШТАМПАЛИ 70 ИЗДАЊА СТАРОШТАМПАНИХ КЊИГА: ДО 1500. ГОДИНЕ – 46 ИНКУНАБУЛА И ТОКОМ XVI ВИЈЕКА (ДО 1597) – 24 ПАЛЕОТИПА.

Др Душан Мартиновић
црногорски историјар културе

IN THE 15TH AND 16TH CENTURIES MONTENEGRO HAD SUCH AN EMINENT GROUP OF CULTURAL WORKERS: PUBLISHERS, PRINTERS AND PUBLISHER PRINTERS, THAT IT WAS INCOMPARABLE WITH ANY OTHER SLAVIC NATION OR STATE, REGARDLESS OF THE SIZE OF THE TERRITORY OR THE NUMBER OF POPULATION. THESE KNOWN AND UNKNOWN DESERVING REPRESENTATIVES OF OUR PEOPLE, IN THE PERIOD BETWEEN THE MIDDLE AGES AND MODERN AGE, PRINTED 70 EDITIONS OF OLD PRINT BOOKS: 46 INCUNABULA BEFORE 1500 AND 24 PALEOTYPES DURING THE 16TH CENTURY (UNTIL 1597).

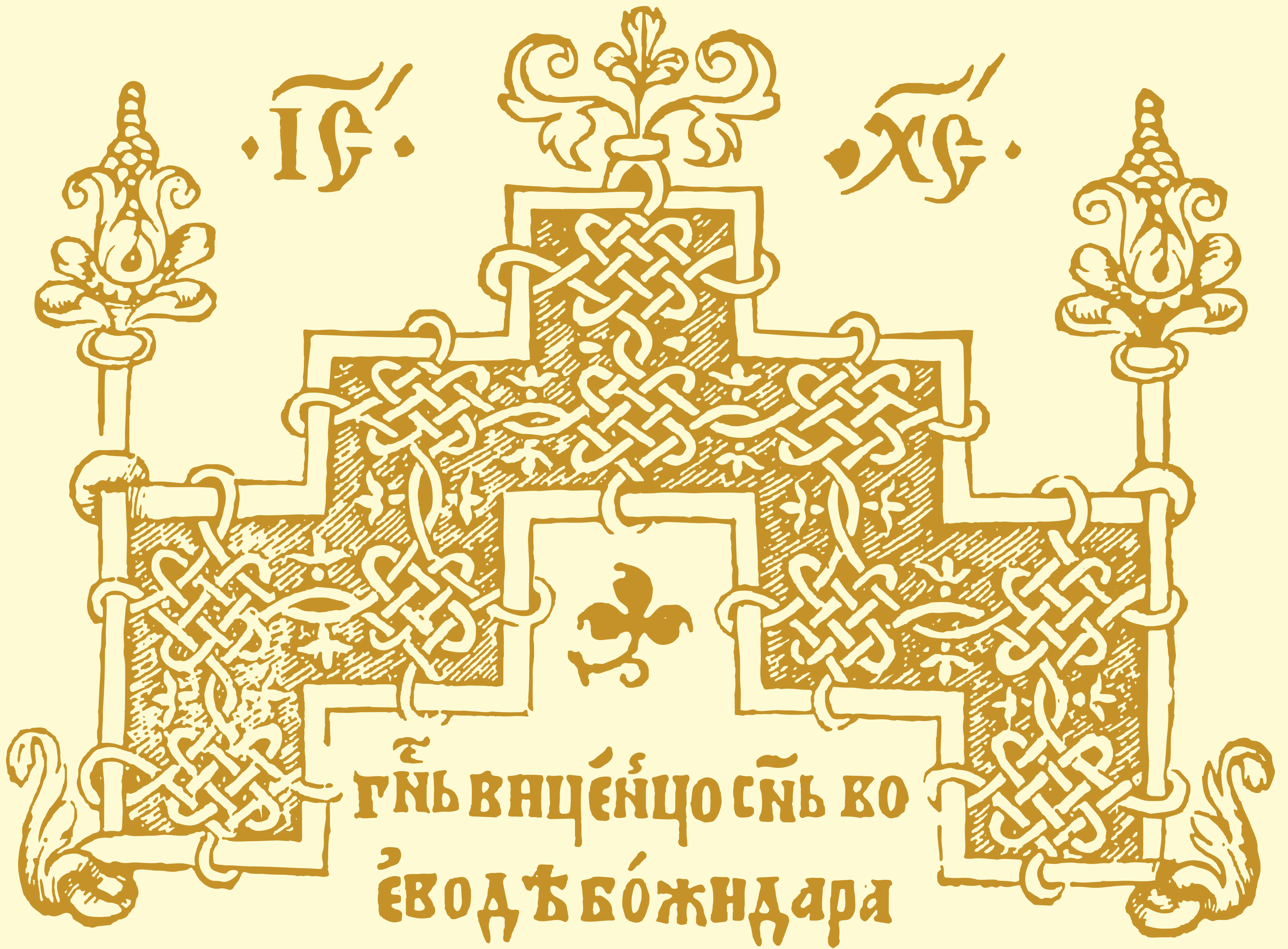
Dr Dušan Martinović
Montenegrin cultural historian

- ТРИОД ПОСНИ
- Стефан Мариновић и Вићенцо Вуковић (1561)
- Национална библиотека Црне Горе
- „Бурђе Црнојевић“, Цетиње
- Sign. С III 2
- ТРИОД ПОСНИ
- Stefan Marinović and Vincenzo Vuković (1561)
- National Library of Montenegro
- „Durde Crnojević“, Cetinje
- Sign. С III 2

Црногорски штампари у Венецији – ЈЕРОЛИМ ЗАГУРОВИЋ и СТЕФАН МАРИНОВИЋ из Скадра – штампали су ћирилске књиге углавном из комерцијалних побуда. Они прештампавају издања Вуковића, чиме продужавају вијек црногорске штампане књиге за више деценија.

The Montenegrin printers in Venice – JEROLIM ZAGUROVIĆ and STEFAN MARINOVIĆ from Skadar – printed the Cyrillic books mostly for commercial purposes. They reprinted Vuković's editions, thus prolonging life of the Montenegrin printed book for several decades.

МОЛИТВЕНИК
Ризница Цейиньскої монастира
MOLITVENIK (PRAYER BOOK)
The treasury of the Cetinje Monastery

